

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Λ. ΠΙΕΡΡΗΣ

ΑΠΟΛΛΩΝ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΣ ΣΤΙΣ ΒΑΣΣΕΣ

Θεός, Ναός, Τόπος

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Η Μέλαινα Δημήτηρ της Φιγαλείας:

Φύση και Ιστορία της Λατρείας

Ανασυστήσαμε τον χαρακτήρα του Πελασγικού Πανός ως χθόνιας θεότητας.

Την εφορία και κυριότητα επί της αγρίας φύσης, της οποίας έκφρασης είναι η θηρατική δεινότης και επιτροπεία του κυνηγιού, δηλώνει το θείο επίθετο του Πανός «Αγρεύς» και «Άγριος θεός», παρά το «Ορεύς» και Όρειος θεός. V. Ησύχιος s.v. *Άγρεύς: ό Πάν, παρά Άθηναίους, ώς Απολλόδωρος*. (Η επικάθηση και εγκατάσταση του Απόλλωνα στον Πελασγικό θείο Νεαρώδη συμβολίζεται και από το ότι στον Αισχύλο και τον Πίνδαρο ο Απόλλων είναι επίσης «Αγρεύς»). Για την επωνυμία «Άγριος θεός» v. *Ετυμολογικόν Μέγα, s.v. Άγριοι: οί παιδερασταί: ήτοι ότι άγριόν έστι τò πάθος ή παιδεραστία, ή ότι ό Πάν ένοχος έστι τοίς τοιούτοις: δια τούτο γούν και τò αιδοϊον άνατεταμένον έχει: έστι δέ ό Πάν Άγριος θεός*. Σημασία έχει ο συσχετισμός του ιθυφαλλισμού με την «αγριότητα» και «άγρευση». Η «παιδεραστική» διάσταση εισάγεται προεξεχόντως με τον Δωρισμό, και κατ' ακολουθία, στον Ελληνισμό.

Τη συνάρτηση φαλλικού ορθισμού και της μαστιγωτικής διέγερσης εις γονιμότητα υποδηλώνει με αναφορά στα Αιγυπτιακά ο Στέφανος Βυζάντιος s.v. *Πανός πόλις, πόλις Αιγύπτου. έστι δέ <έν αντή> και του θεου άγαλμα μέγα όρθιάζον [ο Lobbeck διόρθωσε από το χειρογραφικό «ώρθιακός»] έχον [έχουν το «έχον» μερικά χειρόγραφα AP'R, και βελτιώνει τη ροή του λόγου] τò αιδοϊον εις έπτà δακτύλους, έπαίρει τε μάστιγας τῆ δεξιᾷ Σελήνη [με τα χειρόγραφα AP'], ής είδωλόν φασι είναι τόν Πάνα. Με υψωμένη την δεξιά κρατώντας μαστίγιο στρέφεται κατά της Σελήνης ο Παν στην*

Αιγυπτιακή Πανόπολη – ακριβώς ανάλογο προς την εικονογραφία που σημειώσα στο προηγούμενο μέρος, με τη διαφορά ότι εκεί πρόκειται για Άνοδο χθόνιας θεότητας από τη Γη. Αλλά η Σελήνη είναι πάντα (και για τους Αιγυπτίους, cf. e.g. H. Bonnet, *Reallexikon der Ägyptischen Religionsgeschichte*, s.v. Mond, p. 471a-b) έφορος της υγρής γενεσιουργίας. Μια σχετική διαφοροποιητική διάσταση δίδεται όμως εξάλλου από την αρσενική βασικά και πρωταρχικά φύση της Σελήνης (ως Αντι-Ήλιου) στην Αιγυπτιακή κοσμοαντίληψη (Cf. H. Bonnet, *op.cit.* pp. 470b sqq., esp. p. 472a). Μάλιστα μεταξύ των θεών που ταυτίζονταν προς τη Σελήνη ήταν και ο Min, ο Μέγας Παν της Άνω Αιγύπτου (δείτε προηγούμενα, και για τη λειτουργική ταύτιση H. Bonnet, *op.cit.*, p. 471b). Όστε από αυτήν την άποψη, και με μια υφειμένη εκτίμηση για τον Ελληνικό Πάνα (που έμεινε ως επί το πλείστον ένας Αρκαδικός θεός, στην περιφέρεια του Ολυμπισμού, αλλά και με εντοπισμένη βάση ακόμη και για τον Πελασγισμό), λόγιοι αναγωγικοί θα μπορούσαν υπερβολικά να μιλήσουν για τον Πάνα ως «είδωλο» της Σελήνης (ως Min).

Ο Virgilius, *Georgica*, III, 391-3 κάνει μια υπαινικτική αναφορά σε έναν Ελληνικό μύθο, κατά τον οποίο ο Παν εκμανής για τη Σελήνη, μεταμορφώθηκε σε ένα θαυμαστό κριάρι με ολόλευκο τρίχωμα, και έτσι την παρέσυρε σε βαθύ δάσος όπου είχε ό,τι ήθελε από αυτήν:

munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan dues Arcadiae captam te, Luna, fefellit
in nemora alta vocatus; nec tu aspernata vocantem.

Ο Philargyrius (*ad. loc.*) εξηγεί: Fabula sic est: Pan, cum Lunae amore flagraret, ut illi formosus videretur, niveis velleribus se circumdedit, atque ita eam ad rem veneream illexit. hujus opinionis auctor est Nicander: nec poterat esse nisi Graecus. [Το τελευταίο (“αυτά τα είπε ο Νίκανδρος – ούτε θα μπορούσε να είναι κανείς άλλος εκτός από Έλληνα”) είναι έξοχη αναγνώριση των χαρακτήρων του Ελληνισμού!]. Νίκανδρος Fr. 115, αλλά

δεν ξέρουμε τίποτε άλλο περί αυτού. Ο Servius στον Σχολιασμό του *ad.loc.* υποστηρίζει ότι πρόκειται για αλλαγή του Πανός στη θέση του Ενδυμίωνος, ορθόδοξου ερωμένου της Σελήνης. Αλλά, όπως κατά κανόνα, παρέχει επιπροσθέτως την σημαντική πληροφορία ότι η Σελήνη απέκρουσε πρώτα την προσέγγιση του θείου ανδρός (Ενδυμίωνος ήρωος ή Πανός θεού νεαρόδους Κυρίου θανάτου και ανάστασης), οπότε ο Άρρην ετεχνάσθη μαστίγωση των πανέμορφων λευκότριχων αρνιών και έτσι δελέασε δια διέγερσης τη Σελήνη εις συνουσία. Αυτός είναι ο «μυστικός λόγος» που αναφέρει ότι υπάρχει σχετικά ο Servius: *Mutat fabulam [sc. Virgilius]: nam non Pan, sed Endymion amasse dicitur Lunam: qui spretus pavit pecora candidissima, et sic eam in suos illexit amplexus: cuius cei mystici volunt quondam secretam esse rationem.*

Ο Macrobius, με μια επίδειξη συγκαταβατικής λογιότητας, θέτει σε σοβαρότερη βάση την πιθανή Βιργιλιανή επιφύλαξη περί της εγκυρότητας του μύθου (“*si credere dignum est*”), αλλά αυτό ήταν βέβαια και φιλολογικός τόπος, cf. e.g. Myers, *commentarium ad locum*) από την τετριμμένη ριπή του Philargyrius, περί Ελληνικής υπερφαντασίωσης (ως ανωτέρω). Λέει ότι ο κράτιστος των κριτικών φιλολόγων Δίδυμος χαρακτηρίζει τον Νίκανδρο, πηγή ποιητική των παραλλαγών του μύθου, ως μυθώδη, *faulosum. Saturnalia, V, 22, 9-10:*

Apud Vergilium Pan niveo lanae numere Lunam inlexisse perbibetur in nemora alta vocans:

munere sic niveo lanae, si credere dignum est

et reliqua. in hoc loco Valerius Probus, vir perfectissimus, notat nescire se hanc historiam sive fabulam quo referat auctore. quod tantum virum fugisse miror. nam Nicander huius est auctor historiae, poeta quem Didymus, grammaticorum omnium quique sint quique fuerint instructissimus, fabulosum vocat. quod sciens Vergilius adiecit, si credere dignum est; adeo se fabuloso usum fatetur auctore.

Θα επανέλθω μετέπειτα συνεχίζοντας την ολοκλήρωση της ιδιωματικής ταυτότητας του Πανός (ο χθόνιος Νεαρώδης της Κοσμικής Δύναμης) αφού πρώτα αποκαταστήσω τις δομές και των άλλων διαστάσεων της χθόνιας θρησκευτικότητας.

Τη θρησκευσιολογία του Χθονισμού διαπιστώσαμε θεμελιωδώς τετραδιάστατη, οριζόμενη από την τετρακτύ της διπλής υπόστασης της άρρενος και της θήλειας αρχής. Επιστρέφω τώρα στη Γη-Μητέρα, τη Μεγάλη χθόνια θεά, την αρχέγονη Δήμητρα – «πολλών ονομάτων μορφή μία».

Συναντούμε μια μεγαλοδύναμη γεωθρησκευτική ζώνη Πελασγικής Χθονιότητας που ξεκινώντας από τις Βάσσες, ανέρχεται στη βορειοδυτική Αρκαδία, περνάει στη Φωκίδα και καταλήγει στη Βοιωτία. Τέσσερα σημεία στίζουν πολυσήμαντα την τεκτονική αυτή ζώνη: Φιγαλία, Θέλπουσα, Δελφοί, Τιλφούσα. Στις τέσσερις αυτές ισχυρές εστίες δυναμικού πεδίου, η αρχέγονη θεότητα της Γης συναντάται και επικαλύπτεται από τον Απόλλωνα.

Η σημασία της Μελαίνης Δήμητρας στη Φιγαλία ήταν τόση ώστε ο Πausανίας πήγε κυρίως επί τούτου εκεί. Πausανίας VIII, 42, 11: *ταύτης μάλιστα ἐγὼ τῆς Δήμητρος ἔνεκα εἰς Φιγαλίαν ἀφικόμην, καὶ ἔθυσσα τῇ θεῶ, καθὰ καὶ οἱ ἐπιχώριοι νομίζουσι, κ.λπ.*

Ο Πρωτοπελασγικός χαρακτήρας της Δημητριακής θρησκευτικότητας στη Φιγαλία είναι προφανής και διάχυτος σε όλες τις διαστάσεις της λατρείας της.

Το ιερό της Μελαίνης Δήμητρας ήταν άντρο στο Όρος των Ελαιών (Ελαΐιον όρος) νότια της Φιγαλίας. Πausανίας VIII, 42, 1: *τὸ δὲ ἕτερον τῶν*

δρῶν τὸ Ἐλαῖον ἀπωτέρω μὲν Φιγαλίας ὅσον τε σταδίοις τριάκοντά ἐστι, Δῆμητρος δὲ ἄντρον αὐτόθι ἱερὸν ἐπὶ κλησιν Μελαίνης.

[Για τη γεωγραφία και τοπολογία του χώρου ο Πausανίας, ορών προς ανατολάς εκ της πόλεως διακριβώνει σαφέστατα, VIII, 41, 7: περιέχεται δὲ ἡ Φιγαλία ὄρεσιν, ἐν ἀριστερᾷ μὲν ὑπὸ τοῦ καλουμένου Κωτιλίου, τὰ δὲ ἐς δεξιὰν ἕτερον **προβεβλημένον** ἐστὶν αὐτῆς ὄρος τὸ Ἐλαῖον. – Το προβεβλημένο ὄρος που περιέχει τη Φιγαλία ἐξ δεξιῶν εἶναι το προς νότο κείμενα υψώματα ἐπέκεινα της Νέδας].

Το ἄλσος των δρυῶν πέριξ του σπηλαίου (το δένδρο του χθόνιου ἀνακτος) και η πηγή ψυχροῦ ὕδατος (Ορφικὲς δέλτοι) εἶναι ὅπως προσημείωσα δείκτες χθονιότητος, VIII, 42, 12: ἔστι δὲ δρυῶν τε ἄλσος περὶ τὸ σπήλαιον, καὶ ὕδωρ ψυχρὸν ἄνεισι ἐκ πηγῆς. Ὑπήρχε Ἱέρεια της Δῆμητρος και τρεῖς ἄρρενες Ἱεροθύται. Ἡ δε νενομισμένη θυσία προσφέρεται μὲν ἀπὸ την Ἱέρεια και τον νεώτατο των Ἱεροθυτῶν, συνίσταται δε στην τοποθέτηση ἐπὶ βωμοῦ κειμένου προ της εισόδου του ἄντρου καρπῶν ἀπὸ ἡμερα φυτὰ και δένδρα, περιλαμβανομένης της ἀμπέλου, ἀπὸ κηρία μελισσῶν με μέλι, ἀπὸ ἀκαθάριστα και ἀκατέργαστα μαλλιά προβάτου, και στην ἐπίχυση ελαίου ἐπὶ των προθεμάτων. Πausανίας VIII, 41, 11-2:

καὶ ἔθυσσεν τῇ θεῷ, καθὰ και οἱ ἐπιχώριοι νομίζουσιν, οὐδέν, τὰ δὲ ἀπὸ τῶν δένδρων τῶν ἡμέρων τὰ τε ἄλλα και ἀμπέλου καρπὸν, και μελισσῶν τε κηρία και ἐρίων τὰ μὴ ἐς ἐργασίαν πω ἤκοντα, ἀλλὰ ἔτι ἀνάπλεα τοῦ οἰσύπου, <ἀ> τιθέασιν ἐπὶ τὸν βωμὸν ὠκοδομημένον προ τοῦ σπηλαίου, θέντες δὲ καταχέουσιν αὐτῶν ἔλαιον. ταῦτα ἰδιώταις τε ἀνδράσι και ἀνὰ πᾶν ἔτος Φιγαλέων τῷ κοινῷ καθέστηκεν ἐς τὴν θυσίαν, Ἱέρεια δὲ σφισίν ἐστὶν ἡ δρῶσα, σὺν δὲ αὐτῇ και τῶν Ἱεροθυτῶν καλουμένων ὁ νεώτατος.

Ο Πausανίας τονίζει («οὐδέν») το ἀναίμακτο της θυσίας: μόνο προϊόντα φυτικά γεωργικῆς καλλιέργειας και ἀπὸ την κτηνοτροφία μόνο το πρωτογενὲς μαλλί των προβάτων. Το ὅτι ἀπὸ τα ζῶα το μόνο που

επιτρέπεται να προσφερθεί είναι ακριβώς το μαλλί, ενώ για το μάλλινο υπάρχει τεράστιο θρησκευτικό taboo, είναι εξαιρετικά σημαντικό, «σημαίνει» και δείχνει. Το taboo συνίστατο στο ότι δεν είναι όσιο να εισέρχεται σε ναό κανείς με μάλλινο ένδυμα ή να θάπτεται με τέτοιο. Ίσχυε η απαγόρευση στην Αίγυπτο, αλλά και στα Ορφικά, Πυθαγόρεια και Βακχικά μυστήρια. Ηρόδοτος, II, 81:

οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα οὐδὲ συγκαταθάπτεται σφι· οὐ γὰρ ὄσιον, ὁμολογέουσι δὲ ταῦτα τοῖσι Ὀρφικοῖσι καλεομένοισι [καὶ Βακχικοῖσι, ἐοῦσι δὲ Αἰγυπτίοισι] καὶ Πυθαγορείοισι, <ἐοῦσι δὲ Βακχικοῖσι καὶ Αἰγυπτίοισι>. οὐδὲ γὰρ τούτων τῶν ὀργίων μετέχοντα ὄσιόν ἐστι ἐν εἰρινέοισι εἶμασι θαφθῆναι. ἔστι δὲ περὶ αὐτῶν ἱρὸς λόγος λεγόμενος.

[Διορθώνω όπως στο παρατιθέμενο κείμενο: «ὁμολογέουσι δὲ ταῦτα τοῖσι Ὀρφικοῖσι καλεομένοισι καὶ Πυθαγορείοισι, ἐοῦσι δὲ Βακχικοῖσι καὶ Αἰγυπτίοισι». Οι εκδόσεις γράφουν: «ὁμολογέουσι δὲ ταῦτα τοῖσι Ὀρφικοῖσι καλεομένοις καὶ Βακχικοῖσι, ἐοῦσι δὲ Αἰγυπτίοισι καὶ Πυθαγορείοισι». Αλλά διαφεύγει της προσοχής ότι η βάση του θέσμιου «νομίμου» περί ανοσιότητος των μαλλίνων ρούχων δεν μπορεί να είναι Πυθαγόρεια διδασκαλία και δόγματα. Αυτά περισσότερο χρειάζονται εξήγηση, παρά δύνανται να την παρέχουν. Από τις Αιγυπτιακές παραδόσεις και τα Βακχικά (τα οποία κατά τον Ηρόδοτο εισήχθησαν από την Αίγυπτο, cf. e.g. II 48 sqq., esp. 49.2-3) προσελήφθη το taboo στα Ορφικά και Πυθαγόρεια. (Ο Ηρόδοτος θεωρεί παλαιότερους ποιητές τον Όμηρο και τον Ησίοδο, μεταχρονολογεί δε όλους τους άλλους, άρα και τον «Ορφέα», cf. II 53). Αλλά μαζί με την αρμόζουσα συναρμογή του νοήματος συντρέχει και φιλολογική αιτία για την αποκατάσταση που κάνω στο κείμενο. Η ομάδα α των χειρογράφων [η παλαιότερη και καλύτερη, περιλαμβάνουσα τα χειρόγραφα A (Laur. LXX, 3, αρχές του 10^{ου} αιώνα), B (Romanus Angel. August., Gr. fund. antiq. 83, 11^{ου} αιώνα) και C (Laurentianus suppl. 207, 11^{ου} αι.)] παρέχει χαρακτηριστικά ελλιπές κείμενο εν προκειμένω:

«ὁμολογέουσι δὲ ταῦτα τοῖσι Ὀρφικοῖσι καὶ Πυθαγορείοισι». Θα εἶχε εκπέσει ἀπὸ τον ἀρχέτυπο κώδικα της ομάδας η φράση στην ἀποκατάστασή μου «ἐοῦσι δὲ Βακχικοῖσι καὶ Αἰγυπτίοισι». Σε ἓνα προ-ἀρχέτυπο των ἄλλων χειρογράφων (καὶ πρωτίστως στον D της ομάδας d, Vaticanus 2369, 11^{ov} αι.) θα εἶχε καταγραφεί στο περιθώριο ἡ παράλειψη καὶ θα εἶχε ἀναγραφεί ἡ ἐλλείπουσα φράση, ἡ ὁποία στον ἀρχέτυπο της ομάδος κατέληξε νὰ εἰσέλθει στο λάθος σημεῖο (μετὰ το «Ὀρφικοῖσι καλεομένοισι καί»), τροποποιηθεῖσα γιὰ νὰ συνάδει γραμματικά].

Ὁ συμβολισμὸς του μαλλιῦ εἶναι ἰσχυρὸς. Οἱ τρίχες αὐξάνονται καὶ διατηροῦνται καὶ μετὰ τον θάνατο του οργανισμοῦ. Ἐκφράζουν τὴ δύναμη του γίνεσθαι καὶ τὴν ἐμμογή σε αὐτό. Ἀντίκεινται σε κάθε ἀγνεία καὶ καθαρό ἀπὸ τους οχετοὺς της γενέσεως, ὅπως καὶ σε κάθε λυτρωτικὴ ἀπὸ τὴν ἐγκόσμια φαινομενικότητα δυναμικὴ. Ἀκριβῶς γιὰ τον ἴδιο λόγο, τὸ ἀνόσιο στην Ὀλύμπια γίνεται ἱερό στη Χθόνια θρησκευτικότητα. Ἐδῶ συμβολίζει τὴ δύναμη της χρονικῆς περιοδικότητας καὶ τὴ μονή στο ἐγκόσμιο γίνεσθαι. Ὁ Ὀμφαλὸς των Δελφῶν ἐσκεπάζετο ἀπὸ πλέγμα δικτυωτὸ μάλλινο, τὸ περίφημο «**Ἀγρηνόν**». Ἡσύχιος s.v. *Ἀγρηνόν· δικτυοειδές, ὃ περιτίθενται οἱ βακχεύοντες Διονύσω. Ἐρατοσθένης δὲ αὐτὸ καλεῖ γρηῖνον ἢ γρηῖνον. Καὶ Ἐτυμολογικόν Μέγα, s.v. Ἀγρηνόν· ποικίλον, ἔρεοῦν, δικτυοειδές· καὶ ἔνδυμα ποιόν* (δηλαδὴ μάλλινο δικτυωτό). Cf. Πολυδεύκης, IV, 116: *ἀγρηνόν· τὸ δὲ ἦν πλέγμα ἐξ ἐρίων δικτυῶδες περὶ πᾶν τὸ σῶμα, ὃ Τειρεσίας ἐπεβάλλετο ἢ τις ἄλλος μάντις.* – Ὁ μαντικὸς χαρακτὴρ του δικτύου ταιριάζει στον προφητικὸ ὀμφαλὸ των Δελφῶν. Ἡ μαντοσύνη προέρχεται ἀπὸ τὴν κοινὴ ρίζα ζωῆς καὶ θανάτου, φαλλοῦ καὶ τάφου, ἀπὸ τον ὀμφαλὸ [Εἰκόνα του Δελφικοῦ Ὀμφαλοῦ, πρόχειρα στο Β.Χ. Πετράκου, *Δελφοί*, Εἰκ. 15].

Κατὰ τὴν Ἡρακλείτεια ταυτότητα των ἀντιθέτων, τὴ συναίρεσή τους στην ἴδια ταυτότητα ἐναρμονισμένης ολότητας, ἀνοσιότητα καὶ ἱερότητα συμπίπτουν σε ἀποκαλυπτικὲς φανερώσεις του θεοῦ εἶναι. Το

μαλλί ανήκε και στα ιερά σύμβολα – αλλά μεταξύ των παιγνίων του παιδός Διονύσου, όταν διεμελίσθη από τους Τιτάνες. Κλήμης Αλεξανδρείας, *Προτρεπτικός*, II, 17, 2 – 18, 1 [p. 14.7-16 Stählin]:

τὰ γὰρ Διονύσου μυστήρια τέλεον ἀπάνθρωπα· ὃν εἰσέτι παιῖδα ὄντα ἐνόπλω κινήσει περιχορευόντων Κουρήτων, δόλω δὲ ὑποδύντων Τιτάνων, ἀπατήσαντες παιδαριώδεσιν ἀθύρμασιν, οὗτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες διέσπασαν, ἔτι νηπίαχον ὄντα, ὡς ὁ τῆς Τελετῆς ποιητῆς Ὀρφεύς φησιν ὁ Θράκιος·

κῶνος καὶ ρόμβος καὶ παίγνια καμπεσίγνια,

μῆλά τε χρύσεια καλὰ παρ' Ἑσπερίδων λιγυφώνων.

καὶ τῆσδε ὑμῖν τῆς τελετῆς τὰ ἀχρεῖα σύμβολα οὐκ ἀχρεῖον εἰς κατάγνωσιν παραθέσθαι· ἀστράγαλος, σφαῖρα, στρόβιλος, μῆλα, ρόμβος, ἔσοπτρον, πόκος.

Ο Διαμελισμός του Διονύσου είναι ο θρησκευτικός συμβολισμός της μεταφυσικής προβολής του απόλυτου Είναι στον κόσμο του γίνεσθαι των Φαινομένων. Πόκος, το μαλλί, έχει ρόλο στην ιερή απάτη του Φαίνεσθαι δια της οποίας το Κάλλος λάμπει ως αποκάλυψη του Απόλυτου.

Είναι χαρακτηριστικό ότι «πόκος» σημαίνει περισσότερο το καθαρό έριο, όχι το τελείως ακατέργαστο, λιπαρώδες (με την «οισύπη») έριο που προέρχεται άμεσα από το κούρεμα των προβάτων. Το τονίζει προκειμένου για τα σύμβολα του διασπασμού του Διονύσου (τα «παίγνια») ο Επιφάνιος (*Εκθεσις Πίστεως*, 10 p. 506 Oehl., και στο OF 34) σημειώνοντας «έρεα έξειργασμένα». Στη θυσία της Δήμητρος Μελαίνης αντιθέτως ο Πausανίας τονίζει εμφατικά το ακατέργαστο: *...καὶ ἐρίων τὰ μὴ ἐς ἐργασίαν που ἤκοντα, ἀλλὰ ἔτι ἀνάπλεα τοῦ οἰσύπου* (της λιπαρώδους κιτριλίλας των ακατέργαστων ἐρίων). Τα άμεσα προϊόντα της Γης, αυτά που τρέφει η χθων, είναι καθ' εαυτά άμωμα: φαίνουν τη γόνιμη δύναμη της Γης. Τα επεξεργασμένα και τα εξ αυτών τεχνουργήματα (όπως τα σύμβολα του διαμελισμού) εμπεριέχουν τη ροπή της απάτης

του φαίνεσθαι. Η Γη-Μήτηρ είναι η Θεότητα των Καρπών. Ο Διόνυσος της σπερματικής Ζωτικής Υγρής Δύναμης των Καρπών. Ο Απόλλων ο Θεός του Άνθους.

[Σε άλλο σημείο της μελέτης θα επεκτείνω τη συμβολική ανάλυση στην αποτομή των αιδοίων του Κριού στα μυστήρια της Κυβέλης και του Άττι, και το πρόβειο ματωμένο τρίχωμα και τα Λατινικά compitalia με τα μάλλινα κρεμάσματα].

Ο μύθος της λατρείας της Δήμητρος Μελαίνης εκφράζει και αυτός, όπως και οι ιεροπραξίες, Πρωτοπελασγική θρησκευτικότητα. Ο Χθόνιος Πόσις, Ποσειδών, κατεδίωκε την Δήμητρα να μιγεί μαζί της. Η Γη-Μήτηρ, πενθούσα για τον βιασμό-θάνατο της Κόρης και περιπλανώμενη εις αναζήτησή της, αρνείτο τη συνουσία και μεταμορφώθηκε σε φοράδα για να τον αποφύγει. Ο Ποσειδών την όχευσε ως ἄρσσην ἵππος και τόκος της ιππείας μίξεως αυτής ήταν η Δέσποινα, η Αρκαδική θεά, η Κυρία. Μηνίσασα η Δήμητρα απεσύρθη στο άντρο της Φιγάλειας αγνοούμενη από τους θεούς. Ενεδύσατο μέλαινα εσθήτα δια την οργή εκ του ιπποβιασμού και τη θλίψη εκ της απώλειας της Κόρης-Περσεφόνης. Όθεν η θεία επωνυμία της Μέλαινα Δημήτηρ. Η εγκατάλειψη της Γης εσήμαινε φθορά των φυτών και των ζώων που τρέφει η Γη, και συνεπακόλουθο γενικό λιμό. Μόνον ο Παν, θηρεύων στα δασωμένα φαράγγια και ειδικά εγχώριος στις Βάσσεσ και Παρρασία (στη Λυκαία), είδε τη Δήμητρα να κάθεται σε πέτρα ντυμένη στα μαύρα. Μαθών το γεγονός ο Ζευς από τον Πάνα, έστειλε τις Μοίρες για να καταλαγιάσουν τη μήνη και τη θλίψη της Δήμητρας. **Η Δήμητρα έγνω από τις Μοίρες το Μέγα Μοιραίο**

Μυστικό: η περίοδος είναι ο Νόμος του Γίγνεσθαι. Μαλάκωσε η οργή της και γλύκανε η οδύνη της. Πausανίας VIII, 42, 1-3:

ὄσα μὲν δὴ οἱ ἐν Θελπούσῃ λέγουσιν ἐς μίξιν τὴν Ποσειδῶνός τε καὶ Δήμητρος, κατὰ ταῦτά σφισιν οἱ Φιγαλεῖς νομίζουσι· τεχθῆναι δὲ ὑπὸ τῆς Δήμητρος οἱ Φιγαλεῖς φασὶν οὐχ ἵππον, ἀλλὰ τὴν Δέσποιναν ἐπονομαζομένην ὑπὸ Ἀρκάδων. τὸ δὲ ἀπὸ τούτου λέγουσι θυμῶ τε ἅμα ἐς τὸν Ποσειδῶνα αὐτὴν καὶ ἐπὶ τῆς Περσεφόνης τῇ ἀρπαγῇ πένθει χρωμένην μέλαιναν ἐσθῆτα ἐνδύναι, καὶ ἐς τὸ σπήλαιον τοῦτο ἐλθοῦσαν ἐπὶ χρόνον ἀπεῖναι πολύν. ὡς δὲ ἐφθείρετο μὲν πάντα ὅσα ἡ γῆ τρέφει, τὸ δὲ ἀνθρώπων γένος καὶ ἐς πλεόν ἀπώλλυτο ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, θεῶν μὲν ἄλλων ἠπίστατο ἄρα οὐδεὶς ἔνθα ἀπεκέκρυπτο ἡ Δημήτηρ, τὸν δὲ Πᾶνα ἐπιέναι μὲν τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἄλλοτε αὐτὸν ἐν ἄλλῳ θηρεῦειν τῶν ὀρῶν, ἀφικόμενον δὲ καὶ πρὸς τὸ Ἐλαῖον κατοπτεῦσαι τὴν Δήμητρα, σχήματός τε ὡς εἶχε καὶ ἐσθῆτα ἐνεδέδυτο ποίαν· πυθέσθαι δὲ τὸν Δία ταῦτα παρὰ τοῦ Πανός, καὶ οὕτως ὑπ' αὐτοῦ πεμφθῆναι τὰς Μοίρας παρὰ τὴν Δήμητρα· τὴν δὲ πεισθῆναι τε ταῖς Μοίραις καὶ ἀποθέσθαι μὲν τὴν ὀργὴν, ὑφεῖναι δὲ καὶ τῆς λύπης.

Το Πρωτοπελασγικό βίωμα μαθαίνει τον υπέρτατο θεσμό της Περιόδου ως ουσίας του χρόνου.

Το αρχέγονο είδωλο της Μελαίνης Δήμητρος ήταν θηριοπρόσωπο ξόανο συμμιγούς μορφής. Πausανίας, VIII, 42, 3 -4 (αμέσως εν συνεχεία του προαναγραφέντος):

σφᾶς δὲ ἀντὶ τούτων φασὶν οἱ Φιγαλεῖς τό τε σπήλαιον νομίσαι τοῦτο ἱερὸν Δήμητρος, καὶ ἐς αὐτὸ ἄγαλμα ἀναθεῖναι ξύλου. πεποιῆσθαι δὲ οὕτω σφίσι τὸ ἄγαλμα· καθέζεσθαι μὲν ἐπὶ πέτρα, γυναικὶ δὲ εἰκέναι τᾶλλα πλὴν κεφαλῆν· κεφαλὴν δὲ καὶ κόμην εἶχεν ἵππου, καὶ δρακόντων τε καὶ ἄλλων θηρίων εἰκόνες προσεπεφύκεσαν τῇ κεφαλῇ· χιτῶνα δὲ ἐνεδίδυτο καὶ ἐς ἄκρους τοὺς πόδας· δελφίς δὲ ἐπὶ τῆς χειρὸς ἦν αὐτῇ, περιστέρα δὲ ἡ ὄρνις ἐπὶ τῇ ἑτέρᾳ. ἐφ' ὅτῳ μὲν δὴ οἱ τὸ ξόανον ἐποίησαντο οὕτως, ἀνδρὶ οὐκ

ἄσυνέτω γνώμην ἀγαθῶ δὲ καὶ τὰ ἐς μνήμην δῆλά ἐστι· Μέλαιναν δὲ ἐπονομάσαι φασὶν αὐτήν, ὅτι καὶ ἡ θεὸς μέλαιναν τὴν ἐσθῆτα εἶχε.

Ἡ καθιστὴ ακινησία σε πέτρα εἶναι σύμβολο απεγνωσμένης θλίψης καὶ ἀφόρητης οργῆς. Το τονίζει το στοιχείο αὐτό ο Πausanίας, ο Παν κατώπτευσε τὴν Δήμητρα «*σχήματός τε ὡς εἶχε καὶ ἐσθῆτα ἐνεδύδυτο ποίαν*», v. *supra*). Στὴν Ελευσίνα ἦταν ἡ ἀγέλαστος πέτρα ὅπου κάθισε ἡ ἀναζητούσα Δήμητρα. Ἡ Νιόβη στὴν ομώνυμη τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου ἐκάθητο ἀμίλητος καὶ ἐγκεκαλυμμένη «*ἕως τρίτου μέρους*» τῆς τραγωδίας (σχεδόν το ἐν τρίτον τοῦ δράματος) επικαθημένη στὸν τάφο τῶν παιδιῶν τῆς (Vita Aeschyli 5 [= T 1, 19 Radt]). Το θέμα εἶχε γίνῃ στόχος θαυμαστικῆς διακωμώδησης ἀπὸ τὸν Αἰριστοφάνη, *Βάτραχοι*, 911 sqq. [Για τὸ ὅλο ζήτημα δεῖτε Tr.Gr.Fr. vol. 3 (Aeschylus) pp. 265 sqq.].

Το εἶδωλο τῆς Δήμητρας εἶχε κεφαλὴ καὶ κόμη ἵππου, στὴν ὁποία προσέφυγαν δράκοντες καὶ ἄλλα θηρία. Το ἀνάλογο παρουσιάζει ὁ Ορφικός Φάνης στὴ Θεογονία κατὰ Ἱερώνυμο καὶ Ελλάνικο (OF 54): ...*θεὸν δισώματον* [ἤδη ὁ Lobeck διόρθωσε ἀπὸ τὸ χειρογραφικὸ λανθασμένο «*ασώματον*». Στὸ ἀντίστοιχο OF 57 ἡ αὐτὴ θεότητα εἶναι ορθά «*θεὸς τις δισώματος*». Δισώματος = διφυής, ἀρσενοθήλυς, cf. ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Rufinus, *Recognitiones*, X, 30: ...*duplicem quandam speciem, quam illi masculofeminam vocant, ex contraria admistione huius modi diversitatis speciem concretam*] *πτέρυγας ἐπὶ τῶν ὤμων ἔχοντα χρυσᾶς, ὃς ἐν μὲν ταῖς λαγόσι προσπεφυκίας εἶχε ταύρων κεφαλᾶς, ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς δράκοντα πελώριον παντοδαπαῖς μορφαῖς θηρίων ἰνδαλλόμενον*. Cf. OF 57 γιὰ ἄλλο συμβολισμό τοῦ Χρόνου (κατὰ τὴν Ορφικὴν θεογονίαν ὁ Χρόνος εἶναι πρῶτιστη Ἀρχή), ...*ζῶον δράκων προσπεφυκίαν ἔχων κεφαλὴν λέοντος, διὰ μέσον δὲ αὐτῶν θεοῦ πρόσωπον, ὄνομα Ἡρακλῆς καὶ Χρόνος*. Κατὰ τὸν Ἑλληνιστικὸ κανόνα τῆς Ορφικῆς Θεογονίας («*Ἱεροὶ Λόγοι ἐν Ραψωδίαις ΚΔ'*»), ὁ Φάνης ἦταν κατὰ τὸ θεῖον (= ἀνθρωποειδές) πρόσωπο τετρόφθαλμος καὶ τετρακέρατος (OF 76, 77), με χρυσῆς πτέρυγες (OF 78),

πολυκέφαλος (OF 79, 81 – αναφέρονται κεφαλές κριού, ταύρου, λέοντος και δράκοντος), διφυής = αρσενόθηλυς (OF 80), πανσπερματικός φαλλός (OF 85, cf. OF 87).

Τον θρησκευολογικό συγκριτισμό των ύστερων χρόνων (ακόλουθο των Ελληνιστικών «συνοικειώσεων») εκφράζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά το Ανάγλυφο της Modena [φωτογραφία π.χ. στο R. Merkelbach, *Mithras, Ein persisch-römischer Mysterieskult*, Abb. 74]. Ο Ορφικός Φάνης ως Νεαρώδης θεός προφάινεται από το διερραγόν πύρινο κοσμικό ωό (τα δυο μέρη του αυγού παρίστανται μικροσκοπικά και συμβολικά υπέρ την κεφαλήν και υπό τους πόδες του Θεού, ο ουρανός και η γη, ως οι δύο πίλοι των Διδύμων Διοσκούρων), εν μέσω του Ζωδιακού Κύκλου που ωσειδώς τον περιβάλλει. Είναι τραγόπους: ισοδύναμος προς τον Πάνα. Κρατεί κεραινό στην δεξιά και σκήπτρο στην αριστερά, Βασιλεύς του Ουρανού και της Γης, Ζευσ και Άδης (= Ζευσ Υποχθόνιος). Φέρει πτέρυγες, ως ο κοσμογονικός Έρως, ενώ προσπεφυκυίες περί τις λαγόνες του είναι κεφαλές τράγου (δεξιά του), λέοντος (στην άνω κοιλία) και κριού (αριστερά του). Ακτίνες εξέρχονται από την κεφαλή του – ισοδυναμεί προς τον Ήλιο. Η ημισέληνος προβάλλει ταυροκεράτως όπισθεν των ώμων του, είναι και η Σελήνη (ως Αιγυπτιακός θεός ~ Min=Παν, v. *supra*). Τεράστιος δράκων ελίσσεται περί το γυμνό σώμα του, η οφιοκεφαλή αναφάινεται υπέρ το ήμισυ του ωού που αντιπροσωπεύει τον ουρανό.

Στο αριστότευκτο, πολυποίκιλο ιμάτιο της Δέσποινας από το κολοσσικό λατρευτικό σύμπλεγμα της Λυκόσουρας που έφτιαξε ο Δαμοφών, απεικονίζονται στην κατώτερη ζώνη ορχούμενες και παίζουσες μουσικά όργανα γυναικείες μορφές με κεφαλές ζώων (μάλλον, παρά ζώα ορθοβατούντα με γυναικείο ένδυμα, αν και λίγο διαφέρει και ενδιαφέρει η διαφορά) [φωτογραφία π.χ. Andrew Stewart, *Greek Sculpture*, vol. II, No. 792]. Πολλά παρόμοια πήλινα αγαλματίδια έχουν επίσης βρεθεί στο ιερό: αναθήματα των πιστών. Η εικονογραφία αυτή προσομοιάζει τη λεγόμενη

«Ορχήστρα των Ζώων» (Tierkapelle) από τη Σουμεριακή και Μεσοποταμιακή θρησκευτική τέχνη, όπου εκεί όμως αντιστρόφως έχουμε ζώα ή εις ζώα μασκαρεμένους ανθρώπους, τα οποία πίνουν και παίζουν όργανα και χορεύουν (V. Anton Moorbat, *Tammuz*, pp. 21-2 και passim). Πρόκειται και στις δυο περιπτώσεις για αρχέγονες εμπειρίες κοινότητας της κοσμικής ζωής. Τέτοιες εμπειρίες υπόκεινται στο πρωτοπελασγικό υπόστρωμα που διερευνούμε και τη Μεσογειακή συμβολική «Κοινή».

Το είδωλο της Μέλαινας Δήμητρας στη Φιγαλεία ήταν ενδεδυμένο με χιτώνα που εκάλυπτε πλήρως και τα πόδια: «*χιτῶνα δὲ ἐνεδέδυτο καὶ εἰς ἄκρους τοὺς πόδας*». Η κρύψις ἐξ ολοκλήρου παντός του κάτω μέρους του σώματος και των άκρων που υποδηλοῦται ἐδῶ, εκφράζεται πλήρως στο άγαλμα του Διονύσου της πόλεως, Παυσανίας VIII, 39, 6: *πεποιήται δὲ καὶ Διονύσου ναός· ἐπὶ κλησὶς μὲν ἐστὶν αὐτῷ παρὰ τῶν ἐπιχωρίων Ἄκρατοφόρος, τὰ κάτω δὲ οὐκ ἔσται σύνοπτα τοῦ ἀγάλματος ὑπὸ δάφνης τε φύλλων καὶ κισσῶν. ὅποσον δὲ αὐτοῦ καθορᾶν ἔστιν, ἐπαλήλιπται <κινναβάρει· ποιεῖ δὲ τὸ> κιννάβαρι ἐκλάμπειν· εὐρίσκεται δὲ ὑπὸ τῶν Ἰβήρων ὁμοῦ τῷ χρυσῷ λέγεται.* [Προσθέτω διορθωτικά το ελλείπον στην lacuna που έχει επισημανθεί μετά το «ἐπαλήλιπται». Η φράση ἐξέπεσε λόγω της επανάληψης του «κινναβάρει»]. Η ἐρυθρίζουσα λάμψη του ἄνω μέρους του Διονύσου τον ἐξομοιάζει προς τον (ιδίως) ψωλοθέντα φαλλό (membrum virile praeruptio retracto). Ἀκρατοφόροι ἦσαν ἀγγεῖα (ἄλλως ψυκτήρες) περιέχοντα ἄκρατο οἶνο. Ἄκρατος (ο οἶνος και γενικότερα) ο ἄμεικτος, ο καθαρὸς, ἀπόλυτος ἀλλὰ και ἀκαταγώνιστος, πανίσχυρος, οὐκ ἀνασχετός, βίαιος, ἀκραίος. [Περὶ του Διονύσου στα Ἀρκαδικά, κατωτέρω].

Η κατακάλυψη και των άκρων ποδῶν δεν εἶναι ἀπλό γνῶρισμα τεχνικῆς πρωτογονικότητος. Στα πρώτα ἀγάλματα, ἀκόμη και σε ἐκεῖνα που το σῶμα εκφράζεται στυλιζαρισμένο εις κιονῶδες σχῆμα, ἐμφαίνονται να ἐξέρχονται ἀπὸ το σχῆμα δάκτυλα και ἀκρότατοι πόδες.

Δείτε Κ. Karakasi, *Archaische Koren*, Tafel 1-9 (από τη Σάμο), 24-29 το σύμπλεγμα του Γενέλεου από το Ηραίο της Σάμου), 36 (Μίλητος, όπου οι άκροι πόδες παρίστανται τελείως γεωμετρικά), 40-41, 52 (Κλάρος), 53 (η Κόρη από την Ελευθερνά), 62-63 και 213 (το περίφημο αφιέρωμα της Νικάνδρης από τη Δήλο), 95-99 (Κυρήνη), 104 (Αίγινα), 108-109 και 230-1 (Ρέντη), 210 (Βοιωτία).

Νόμος αισθητικός επιβάλλει για λόγους δομικής διάρθρωσης την εμφάνιση άκρων ποδών και στην περίπτωση άκρως στυλιζαρισμένου-σχηματοποιημένου κάτω σώματος. Είναι και οργανική απαίτηση να φαίνεται το στήριγμα, η βάση επί του οποίου εγείρεται και στηρίζεται ο κορμός του σώματος.

Χαρακτηριστικά δείτε το πήλινο αγαλματίδιο από το Καρφί της Κρήτης, περί το 1000 π.Χ. (A. Stewart, *Greek Sculpture*, vol. II, Fig. 2). Το ίδιο και στη θεά εντός μικρού μοντέλου ναού από τις Αρχανές Κρήτης περί το 1100-1000 π.Χ. (P. Demargne, *Naissance de l' Art Grec*, Fig. 216). Καθιστή γυναικεία θεότητα από Πρινιά, Κρήτη (A. Stewart, *op.cit.*, Fig. 30). Καθιστές μορφές από τα Δίδυμα (*op.cit.* Fig. 104, 106-108· όπου δεν φαίνονται δάχτυλα, το κάτω μέρος του γλυπτού έχει φθαρεί· το ίδιο μάλλον συμβαίνει με την καθιστή μορφή (Αθηνά;) από τη Γόρτυνα της Κρήτης, *op.cit.* Fig. 26). [Περαιτέρω, το μικρό ξόανο της Ήρας από το Ηραίο της Σάμου (*op.cit.* Fig. 14), φαίνεται επίσης να υποδηλώνει ακρόποδα κάτω από τον μακρύ χιτώνα, άλλως πρόκειται για στήριγμα, είναι και φθαρμένο. Οι Λητώ και Άρτεμις από την Απολλώνια Τριάδα του Δρηρού Κρήτης, σφυρήλατα αγαλματίδια, ίσως έχουν χάσει το κατώτατο μέρος τους, όπως και ο Απόλλων (*op.cit.*, Fig. 18)].

Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στην Ασσυριακή τέχνη (π.χ. P. Demargne, *op.cit.*, Fig. 220), τη Χιτιτική (e.g. *op.cit.* Fig. 222). Ανάγεται στους μυκηναϊκούς χρόνους, ενδεικνύμενο σε μια πλακέτα ελεφαντοστού από την Ugarit της Συρίας (14^{ος}-13^{ος} αιώνας π.Χ.), με μυκηναϊκό ύφος, όπου

θεάς άκροι πόδες προβάλουν κάτω από την εδαφιαία φούστα της (*op.cit.* Fig. 187). [Οι τρεις θεές, Κυρίαρχες των Λεόντων, ή η μια τρισπόστατη Πότνια Λέοντος, από τη Σάμο (αρχή του 7^{ου} αι.), αποτελούν εξαίρεση του Κανόνα. Οι δυο μορφές πατούν επί δύο υποτεταγμένων και δεμένων με λουριά λεόντων (*op.cit.*, Figs. 265-6)].

Το είδωλο της Δήμητρας Μελαίνης έφερε δυο σύμβολα στα δυο της χέρια: δελφίς και περιστέρα. Ο Πausανίας δεν τα εξηγεί αλλά στοχαστικά και ειρωνικά παρατηρεί ότι είναι φανερά σε κάποιον με νου και μνήμη.

Περιστέρα είναι όρνις της Αφροδίτης και σύμβολο της ερωτικής μίξεως. Κρατείται παρά το στήθος συχνά σε αρχαϊκά αγαλματίδια και Κόρες. Δεν αποκλίνει του λόγου η θεωρία ότι όπως η γένεση των Κούρων ως καθοριστικού φαινομένου οφείλεται στην Απολλώνια λατρεία και το Κουρικό είδωλο σημαίνει αρχικά την παρουσία του θεού (Κούροι = «Απόλλωνες»), έτσι (παρομοίως αλλά όχι ακριβώς αναλόγως) και η γένεση της γλυπτικής Κόρης (υπό την ειδική αρχαϊκή έννοια) προέρχεται από τη λατρεία της Απολλώνιας Αρτέμιδος. Όπου αποκαλύπτεται η παρουσία άλλων νεαρών γυναικείων θεοτήτων, τότε σύμβολο υποδηλώνει την ταυτότητα της φανερούμενης ή τη χαρακτηρίζουσα ιδιότητά της – περιστέρα την Αφροδίτη, ροϊά την Περσεφόνη, αιγίδα την Αθηνά, αλλά και πέρδικα, λαγός, μήλο, κλάδος, άνθος. [Cf. K. Karakasi, *op.cit.*, pp. 152-171, Tabellen "Attribute"]. Αντιστοίχως μεν, μη ακριβώς δε, πάλι όπως ο κεραυνός κάνει τον Δία, η τρίαινα τον Ποσειδώνα, το κηρύκειο και τα φτερωτά σάνδαλα τον Ερμή. Αλλά αυτά δεν εμφανίζονται στους Κούρους, ενώ περιστέρα και ροϊά και λοιπά σύμβολα σηματοδοτούν κανονικά πρωτοαρχαϊκές Κόρες.

Ο Κούρος φανερώνει τη σωματική τελειότητα του Απόλλωνα, του οποίου το υπέρτατο σύμβολο είναι αυτό τούτο το κάλλος της μορφής. Δεν χηρίζει ουσιωδώς άλλου δευτερότερου νοηματοδοτικού σήματος.

Αντιθέτως, η Κόρη χρειάζεται γενικά πρόσληψη συμβόλου εξωγενούς για να νοηματοδοτηθεί και ταυτιστεί ως προς τη θεία υπόστασή της.

[Χαρακτηριστική και προς το αυτό νόημα συντείνουσα είναι η παντελής απουσία Κορών από Πελοπόννησο και Κεντρική και γενικότερα ηπειρωτική Ελλάδα, και Ιόνιο και δύση, εξαιρουμένης της Αττικής [V. K. Karakasi, *op.cit.* p. 189, τον χάρτη προέλευσης των Κορών]. Μια μόνη ανωμαλία επισημαίνεται. Από το ιερό του Απόλλωνος του Πτώου στη Βοιωτία υπολογίζονται συχνά δυο Κόρες. Αλλά η μια εξ αυτών (*op.cit.*, Tafel 210) έχει ανακατασκευαστεί από δυο τεμάχια (*ibid.* p. 144) που μπορεί να μη συνανήκουν, δεδομένου ότι και δεν βρέθηκαν μαζί και η μορφή και εξεργασία τους είναι διάφορος, καλύτερη στο επάνω. Στο τεμάχιο από το κάτω μέρος του σώματος υπάρχει η αφιερωματική επιγραφή: -ρον ἀνέθεκε τοι Απόλωνι τοι Πτοίει. -οτος ἐποιΐεσε. Τέτοια ρητή αναφορά αφιέρωσης αγάλματος στον Απόλλωνα πρακτικά αποκλείει να πρόκειται για Κόρη. Δεν υπάρχουν αναμφισβήτητα παραδείγματα αναθήματος γυναικείου στον Απόλλωνα. Και γενικότερα ενώ είναι δυνατή η αναθηματική αφιέρωση Κούρων σε γυναικείες θεότητες, η θεία αρρενότητας αποκρούει την αφιέρωση Κορών. Εάν λοιπόν δεν συνανήκουν τα δυο κομμάτια, το επάνω θα μπορούσε να είναι μέρος ενός περιρραντηρίου π.χ. όπως σε κόρες που στηρίζουν τη φιάλη περιρραντηρίου ευρεθέντος στο Ιερό εκεί – ή να αποτελεί είδος «Καρυάτιδος» στηρίζουσας κάποιον στοάδη ή απλώς καλυπτόμενο χώρο. Αν όντως το άνω τμήμα αντιπροσωπεύει γυναικεία μορφή: διότι έχει ευφυώς προταθεί (Σεμνή Καρούζου) ότι παριστά τον Απόλλωνα Κιθαρωδό. (Για λεπτομερή περιγραφή και συζήτηση του θέματος δείτε J. Ducat, *Les Kouroi du Ptoion, Le Sanctuaire d' Apollon Ptoieus a l' Epoque Archaique*, (No. 46) pp. 77-83 και Pl. XVII-XVIII. [Για το περιρραντήριο v. No. 47, pp 83-87, Pl. XVIII-XX].

Η δε ετέρα Κόρη από το ιερόν στο Πτώον (Κ. Karakasi, *op.cit.*, Tafel 211 = J. Ducat, No. 138, Pl. LXVIII) συνίσταται σε μια κεφαλή καθαρά Αττικού εργαστηρίου και άνετα μπορεί να είχε αφιερωθεί στην Αθηνά Προναία που ελατρεύετο στο Πτώιον όπως και στους Δελφούς σε σχέση με τα αντίστοιχα Ιερά του Απόλλωνα (cf. J. Ducat, *op.cit.*, p. 82, p. 232-7).

Και αυτά τα δυο είναι όλα τα ευρήματα από Κεντρική και λοιπή Ελλάδα, πλην φυσικά της Αττικής, όπου οι Κόρες βεβαίως έχουν το ποσοτικό και ποιοτικό πλεονέκτημα. **Η παρουσία Κορών στην Ιωνική, και η απουσία τους στην Δωρική και Αιολική και λοιπή Ελλάδα, είναι σημαίνοντα γεγονότα, ερμηνεύονται δε κάλλιστα, και αναμένονται κράτιστα, από τη θεωρία της Δωρικής ουσίας του Ελληνισμού.**

Ο συμβολισμός του δελφίνος είναι πολυδιάστατος. Πλούτος μύθων, παραδόσεων και φυσιολογικών χαρακτηριστικών συναποτελούν ένα νοσηματοβαρές όλο, του οποίου ουσιώδη πυρήνα αποτελεί το όνομα (όπως και στην περίπτωση του Απόλλωνα που έχω ερμηνεύσει, v. «*Το όνομα του Απόλλωνος: Έρευνα Γραμματικής Θρησκευολογίας του Ελληνισμού*»). Την εστία του δελφίνιου συμβολισμού παρέχει ο Αριστοτέλης, *Τῶν περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν*, Γ, 510b9-15: (Αἱ ὑστέραι) δίκροαι μὲν οὖν εἰσὶν ἀπάντων τῶν πρὸς τοῖς ἄρθροις ἐχόντων τὰς ὑστέρας, καὶ τὸ μὲν αὐτῶν ἐν τοῖς δεξιῶις μέρεσι, τὸ δ' ἕτερον ἐν τοῖς ἀριστεροῖς ἐστίν· ἢ δ' ἀρχὴ μία καὶ τὸ στόμα ἓν, οἶον καυλὸς σαρκώδης σφόδρα καὶ χονδρώδης τοῖς πλείστοις καὶ μεγίστοις. καλεῖται δὲ τούτων τὸ μὲν ὑστέρα καὶ δελφύς (ὅθεν καὶ ἀδελφοὺς προσαγορεύουσι), μήτρα δ' ὁ καυλὸς καὶ τὸ στόμα τῆς ὑστέρας.

Δελφύς είναι το δίκροον εσωτερικό της υστέρας, η δίμυχος κοιλότης όπου βυσοδομεῖται το κοσμικό γίγνεσθαι. Ο ενιαίος κύκλος και το στόμιο

της υστέρας είναι κυρίως η μήτρα του θήλεος. Cf. Ιπποκράτης, *Περὶ ἀφόρων*, vol. III, p. 17 Kühn («ἐν τῇ δελφύϊ»). Ο Ησύχιος εξηγεί και κάνει την αποκαλυπτική σύνδεση: s.v. **Δελφύς· μήτρα. καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς δράκων.** (Ἔχω διαπραγματευτεί το θέμα και θα επανέλθω στα Δελφικά). Cf. επίσης s.v. *Δελφύων· γαστέρων* (ἐν εὐρυτέρῳ ἐννοίᾳ). Επίσης s.v. *Δολφός· ἡ μήτρα.* [Οἱ Δελφοί ἐκαλοῦντο διαλεκτικῶς και Δολφοί, v. *infra*]. Cf. Γρηγόριος Κορίνθιος, *Περὶ Δωρίδος*, CLII (p. 344 Schneider): *καὶ τὴν μήτραν δελφύαν* (καλοῦσι οἱ Δωριεῖς, ἰδίως οἱ Σικελοί). Ησύχιος s.v. α- · ...καὶ τὸ ὄμοῦ (sc. σημαίνει το α-), ὡς τὸ ἀδελφός. ὁμόδελφον γὰρ σημαίνει. δελφύς δέ ἐστὶν ἡ μήτρα. Και s.v. *Ἀδελφοί· οἱ ἐκ τῆς αὐτῆς δελφύος γεγονότες. Δελφύς γὰρ ἡ μήτρα λέγεται.* Cf. Ετυμολογικόν Μέγα καὶ Σούδα s.v.

Το δελφίни, συνωδὰ προς το ὄνομα, ἔχει χαρακτηριστικά που το κάνουν αρχηγέτη της εκ του υγροῦ γενέσεως. Ἐνώ ζει στη θάλασσα ἔχει φύση παρὰ την των ἰχθύων κατὰ τον Ἀριστοτέλη. Ἀντίθετα προς τους ἰχθεῖς, “ζωοτοκεῖ ἐν αὐτῷ” (δεν ωοτοκεῖ, ἀλλὰ δημιουργεῖ ζῶντες τους τόκους ἐν τῇ υστέρα του) [passim, e.g. *Περὶ ζῶων γενέσεως*, 718b31], ἔχει “οστά ἀλλ’ οὐκ ἀκανθαν” [*Περὶ ζῶων ἱστοριῶν*, 516b12], ἔχει πνεύμονα και ἀρτηρίαν και ἀναπνεῖ [*op.cit.* 536a2· *Περὶ ζῶων μορίων*, 669a6 sqq.]. ἔχει ὄρχεις κεκρυμμένους [*Περὶ ζῶων γενέσεως*, 720b34, 716b27, 719b9], αἰδοῖα ἐντός [*Περὶ ζῶων ἱστοριῶν* 500b1· 509b10· 510b8]. ἔχει μαστούς δύο, και οἶον θηλάς και γάλα και θηλάζουν [*Περὶ ζῶων ἱστοριῶν*, 504b21-28, ὅπου γίνεται ρητὰ ἡ ἀντιπαράθεση προς τους ἰχθεῖς]. Γεννά ἓνα τέκνο συνήθως, ἐνίοτε δυο, εἶναι φλότεκνος [cf. *Περὶ ζῶων ἱστοριῶν*, 566b2-27].

«Κύει δὲ δέκα μῆνας. τίκτει δ’ ὁ δελφίς ἐν τῷ θέρει, ἐν ἄλλῃ δ’ ὥρα οὐδεμιᾶ. συμβαίνει δὲ καὶ ἀφανίζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ Κύνᾳ περὶ τριάκονθ’ ἡμέρας» (566b19-22). Ο Κύνων (Σείριος) ἐπιτέλλει εἰς (εμφανίζεται τὴν αὐγὴ ἀνατέλλων για πρώτη φορά ἀπὸ τὴν κρύψη του στον Ἥλιο) τὴν 25^η (Μέτων) ἢ τὴν 27^η (Εὐκτῆμων) ἡμέρα τῆς διαπόρευσης του Ἡλίου στον

Καρκίνο (μετά τη θερινή τροπή). Γίνεται φανερός την 30^η του Ηλίου στον Καρκίνο ή την 1^η ημέρα του Ηλίου στον Λέοντα (cf. Γέμιος, *Εισαγωγή εις τὰ Φαινόμενα*, <Παράπηγμα>, p. 99 G. Aujaç: <ἐν δὲ τῇ> λ^η Καλλίπω Λέων ἄρχεται ἀνατέλλειν· νότος πνεῖ· καὶ Κύων ἀνατέλλων φανερός γίνεται. Τὸν δὲ Λέοντα διαπορεύεται ὁ ἥλιος ἐν ἡμέραις λα'. Ἐν μὲν οὖν τῇ α^η ἡμέρᾳ Εὐκτῆμονι Κύων μὲν ἐκφανής, πνῖγος δὲ ἐπιγίνεται· ἐπισημαίνει.

Ο δελφίς κρύπτεται («ἀφανίζεσθαι») τίκτων «ὑπὸ Κύνα περὶ τριάκονθ' ἡμέρες», ὅταν δηλαδή ο Ἥλιος βαίνει τον Λέοντα (το ἴδιον ζῶδιο του Ἥλιου και το σύμβολο του Απόλλωνα, κατά την πλήρη αποκάλυψη της φλογερῆς δύναμης του φωτός. Ο Ηλιακός συμβολισμός δείχνει εν προκειμένω εις Απόλλωνα: Μέγιστη φανέρωση της Ηλιακῆς Κυριαρχίας και τοκεία Δελφίνος, **Απόλλων και Δελφύς είναι αντιθετικά. Το Κάλλος του Ἄνθους της Ὑπαρξης και η Κοσμική Ὑστέρα, μήτρα του Γίγνεσθαι, αντιβαίνουν εις ἄλληλα. Ο Απόλλων είναι Δελφίνιος ως Κυρίαρχης της Δελφύος ἄλλως ἢ ο Ποσειδών. Ο Ποσειδών είναι ο εισερχόμενος Πόσις στην δελφύν και επιβατεύων αὐτῆς. Ο Απόλλων είναι ο Ἄναξ της Γενέσεως εκ του μακρόθεν (ἄφαρ, Ἐκατος), ἄμωμος του μιάσματος της γεννήσεως και του θανάτου το οποίο συντηρεῖ το γίγνεσθαι, ἀλλά και εξ αιωνιότητος της τελειότητος κυρίαρχος του γίγνεσθαι εις τέλος κάλλους. Τα πάντα εναρμονιζόμενα συνάδουν. Δελφίνιοι και οι δυο, Χθόνιος και Ολύμπιος κατ' ἐξοχήν – ὅπου η Ολυμπιότητα του Δωρικού Ἑλληνισμοῦ αντιδιαστέλλεται προς ἀμφοτέρους τους πόλους της Χθόνιας-Ουράνιας συζυγίας, προς Χθόνια Γη-μητρα και Χθόνιο Ποσειδῶνα, ἀλλά και προς Ουράνια Ἥρα και Ουράνιο Δία (v. infra).**

Πολυδιάστατες είναι οι ενέργειες των συμβόλων, εξακτινούμενες ἀφ' εστίας και επιστρέφουσες εις αὐτήν, διαρθρούμενες εν μέσω κατά τους αρμούς της φανέρωσης στο γίγνεσθαι του Εἶναι.

Δέλφαξ είναι και ο χοίρος, δελφάκιον δε χοιρίδιον το γαλαθηνόν. Αλλά και το γυναικείο αιδοίο. Ησύχιος s.v. Δελφάκιον· χοιρίδιον. ούτως ἔλεγον καὶ τὸ γυναικεῖον. Ο Αθήναιος πολυπραγμονεῖ δειπνοσοφιστικά περὶ Δελφάκων στο 9^ο βιβλίο, 374d-376d. Προτείνεται ὅτι αρμόζει καλύτερα να νοούνται οι θήλειες χοίροι με τον ὄρο «δέλφακες»: κυρίως δ' αἱ θήλειαι οὕτω λεχθεῖεν ἄν, αἱ δελφύας ἔχουσαι. οὕτως δὲ αἱ μήτραι καλοῦνται, καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔνθεν ἐτυμολογοῦνται (375a). Ο χοίρος είναι χαρακτηριστικά πολυγονικός, και ἔτσι συνεδέετο ιδιαίτερα με την μήτρα γενέσεως, και τα μυστήρια της χθονιότητας (μεταξύ πολλών και στα Ελευσίνια Μυστήρια, ειδικά στο Καθαρτικό πρώτο στάδιο). Πολύ περισσότερα συγχρωτούνται εδώ, που θα αναφέρω στην συνέχεια της μελέτης.

[Για χοίρους, φαλλούς και τα αφροδισιακά συμβολικά του μυστηριακού cultus συμβουλευτείτε in extenso ιδίως την μελέτη μου "Baubo and Iacchus", πρώτο μέρος της πραγματείας "Ἄρρητα Ἱερά: An Inquiry into the Sacred Symbolism of Ancient Greek Mysteries", στο Apostolos Pierris, *Religion and Mystery*, Ch. 7, pp. 255 – 392].

Μέλαινα η Δημήτηρ της Φιγαλείας είναι η μαύρη γη στην πληρεξουσιότητα της γονιμότητας. Από αυτό ήταν ντυμένη στα μαύρα και όχι αντιστρόφως (παρά τον Πausανία, άπαξ). Η μήνις και η θλίψη της, είναι το Φθινόπωρο και ο Χειμών του δαίμονος Ενιαντού, η κατά διαδοχή άλλη όψις του Έαρος και του Θέρους. Τα σύμβολα του Ειδώλου, τα εν χερσί και τα άλλα, φανερώνουν τη Γη, Μητέρα και τροφό των Πάντων. Αφ' ενός το σκότος της μήτρας (Δελφύς-Δελφίς) βγάζει στο φως τα κυήματά του και τα επαναπορροφά καταπίνοντάς τα: συνθέτει νέες υπάρξεις και τις αναλύει εις εαυτήν. Τρέφει τα πάντα και τρέφεται από όλα. Αφ' ετέρου η ερωτική πράξη (περιστερά της Αφροδίτης αφροδίσια), διείσδυση του σπερματικού φωτός στο σκότος και δημιουργική κρύψη του (όπως του σπόρου θαμμένου στη γη προς νέα ανάσταση άνθους και

καρπού), είναι ηδονή της γέννησης και θλίψη θανάτου, οδύνη του βιασμού και χαρά της λύσεως – λύσεως οργασμού ζωής στον αφροδισιασμό και λύσεως πάθους ζωής στον θάνατο.

Οι Φιγαλιείς, αμεσογείτονες των Μεσσηνίων, υπέστησαν ενωρίς τη Δωρική επίδραση. Ο νέος θεός εγκαταστάθηκε γρήγορα στην πρωτοπελασγική τους χώρα. Οι παλαιγενείς λατρείες της χθονιότητας υποχώρησαν και στο τέλος λησμονήθηκαν. Λόγω της σημασίας της Φιγάλειας διαθέτουμε στοιχεία για να αναστήσουμε την ιστορική διαδικασία και να συναγάγουμε τα θρησκευολογικά και μεταφυσικά συμπεράσματα.

Κατά τον Β' Μεσσηνιακό Πόλεμο οι Λακεδαιμόνιοι είχαν εξωθήσει τους Μεσσηνίους στις βόρειες ορεινές εσχατιές της χώρας τους, στις Βάσσεσ. Το τελευταίο οχυρό των Μεσσηνίων, η Είρα, είναι σε οπτική επαφή με το Ιερό του Επικουρίου Απόλλωνα. Οι Φιγαλιείς είχαν συχνές και συνεχείς επαφές με τους Μεσσηνίους. [Ο Αρμόδιος από το γειτονικό Λέπρεον, στο ιδιαίτερο βιβλίο που αφιέρωσε στους Φιγαλιείς «*Περὶ τῶν κατὰ Φιγάλειαν νομίμων*», μνημονεύει τις επαφές τους με τους Μεσσηνίους, στις οποίες και αποδίδει την φιλοποσία τους (Αθήναιος 442B = FHG 319F2): *Ἀρμόδιος δὲ ὁ Λεπρεάτης ἐν τῷ περὶ τῶν παρὰ Φιγαλεῦσι νομίμων, φιλοπότας φησὶ γενέσθαι Φιγαλεῖς Μεσσηνίοις ἀστυγείτονας ὄντας καὶ ἀποδημεῖν ἐθισθέντας*. Προφανώς ο Αρμόδιος αντιπαραθέτει τα έθη των Φιγαλέων προς τα παραδοσιακά Αρκαδικά. Το γεγονός της Δωρικής επίδρασης έχει γενικώτερη και βαρύτερη σημασία από την φιλοποσία.].

Αισθανόμενοι ότι απειλούνται από τη γιγάντωση και προβολή της Σπαρτιατικής δύναμης βαινούσης επί τα πρώτα και άριστα ήδη από τον 8^ο αιώνα, και εχθαίροντες τον συνεπακόλουθο Λακεδαιμόνιο επεκτατισμό (προφανή στην περίπτωση της Μεσσηνίας, αλλά εδεικνύμενο επίσης και προς Άργος και Τεγέα), Αργείοι, Αρκάδες, Πισάτες και Ηλείοι συνέδραμον κατά τον Β΄ Πόλεμο τους ηττώμενους Μεσσήνιους, με διάφορους και διαβαθμιζόμενους ασφαλώς τρόπους. Στράβων VIII, 362: *τὴν μὲν οὖν πρώτην κατάκτησιν αὐτῶν φησι Τυρταῖος ἐν τοῖς ποιήμασι κατὰ τοὺς τῶν πατέρων πατέρας γενέσθαι· τὴν δὲ δευτέραν, καθ' ἣν ἐλόμενοι συμμάχους Ἀργείους τε καὶ < Ἀρκάδας καὶ > Ἡλείους καὶ Πισάτας ἀπέστησαν, Ἀρκάδων μὲν Ἀριστοκράτην τὸν Ὀρχομενοῦ βασιλέα παρεχομένων στρατηγόν, Πισατῶν δὲ Πανταλέοντα τὸν Ὀμφαλίωνος.*

Ο πόλεμος ἔληξε με νίκη των Λακεδαιμονίων το 668 π.Χ. κατά Πausανία: *ἑάλω δὲ ἡ Εἶρα καὶ ὁ πόλεμος ὁ δεύτερος Λακεδαιμονίων καὶ Μεσσηνίων τέλος ἔσχεν Ἀθηναίοις ἄρχοντος Ἀντοσθένους, ἔτει πρώτῳ τῆς ὀγδόης τε καὶ εἰκοστῆς Ὀλυμπιάδος, ἣν ἐνίκα Χίονις Λάκων», IV, 23, 2.* Οι Σπαρτιάτες ευρίσκοντο σε γενικό πολεμικό αναβρασμό. Το 669 είχαν ηττηθεί στις Υσιές από τους Αργείους (Pausanias II, 24, 8). Εννέα χρόνια μετά τη νίκη τους στον Μεσσηνιακό πόλεμο, το 659 π.Χ., για να τιμωρήσουν τη συμμαχία των Αρκάδων προς τους ηττημένους και για να παρέμβουν στην εκσπάσασα εν τω μεταξύ εχθρότητα μεταξύ Πισατών και Ηλείων (cf. Στράβων, VIII p. 355), οι Σπαρτιάτες επιτίθενται και καταλαμβάνουν τη Φιγάλεια. Pausanias VIII, 39, 2:

Λακεδαιμόνιοι δὲ ἠνίκα Ἀρκάσιν ἐπεχείρησαν καὶ ἐσέβαλον ἐς τὴν Φιγαλίαν στρατιᾶ, μάχη τε νικῶσι τοὺς ἐπιχωρίους καὶ ἐπολιόρκουν προσκαθεζόμενοι· κινδυνεύοντος δὲ ἀλῶναι τοῦ τείχους ἐκδιδράσκουσιν οἱ Φιγαλεῖς, ἢ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι σφᾶς ἀφιασιν ἐξελθεῖν ὑποσπόνδους. Ἐγένετο δὲ ἡ τῆς Φιγαλίας ἄλωσις καὶ Φιγαλέων ἢ ἐξ αὐτῆς φυγὴ Μιλτιάδου μὲν Ἀθήνησιν ἄρχοντος, δευτέρῳ δὲ ἔτει τῆς τριακοστῆς

Ὀλυμπιάδος, ἣν Χίονις Λάκων ἐνίκα τὸ τρίτον. Φιγαλέων δὲ τοῖς διαπεφευγόσιν ἔδοξεν ἀφικομένοις ἐς Δελφούς ἐρωτᾶν ὑπὲρ καθόδου τὸν θεόν· καὶ σφισιν ἡ Πυθία καθ' αὐτούς μὲν πειρωμένοις ἐς Φιγαλίαν κατελθεῖν οὐχ ὀρᾶν ἔφη κάθοδον, εἰ δὲ λογάδας ἑκατὸν ἐξ Ὀρεσθασίου προσλάβοιεν, τοὺς μὲν ἀποθανεῖσθαι παρὰ τὴν μάχην, Φιγαλεῦσι δὲ ἔσεσθαι δι' αὐτῶν κάθοδον. Ὀρεσθάσιοι δὲ ὡς τὴν γενομένην Φιγαλεῦσιν ἐπύθοντο μαντείαν, ἄλλος ἔφθανεν ἄλλον σπουδῇ λογάδων τε τῶν ἑκατὸν αὐτὸς ἕκαστος γενέσθαι καὶ ἐξόδου τῆς ἐς Φιγαλίαν μετασχεῖν. παρελθόντες δὲ ἐπὶ τὴν Λακεδαιμονίων φρουρὰν ἄγουσιν πάντα ἐς τέλος τὸν χρησμόν· καὶ γὰρ αὐτοῖς λόγου μαχεσαμένοις ἀξίως ἐπεγένετο ἡ τελευτή, καὶ ἐξελάσαντες τοὺς Σπαρτιάτας παρέσχον Φιγαλεῦσιν ἀπολαβεῖν τὴν πατρίδα.

Οἱ φυγάδες Φιγαλεῖς προσέφυγαν στο μαντεῖο των Δελφῶν για επικουρία στη δεινή τους κατάσταση. Το Μαντεῖο του νέου θεοῦ εἶχε επιβληθεῖ πλέον ως ο ομφαλός της Χρησιμοσύνης, ἀλλὰ ἔχει σημασία ὅτι οἱ ορεινοὶ Πελασγοὶ Ἀρκάδες ἀπεθύνονται στον κατ' ἐξοχὴν Δωρικό θεό των εχθρῶν τους για τη δική τους σωτηρία ἐνάντια ἀκριβῶς στους Λακεδαιμονίους. Ο χρησμός ἐπέβαλλε ἀντίψυχη θυσία πολεμιστήριον Ὀρεσθασίων ὑπὲρ της ἐπανόδου των Φιγαλέων στην πατρίδα τους. Οἱ Ὀρεσθάσιοι, Ἀρκάδες, με εἰδικὴ παρουσία του Ἀχαιοῦ Ὀρέστη στο μέρος τους, ἦταν φυσικὴ ἐπιλογή. (Ὁ Πausanias, VIII, 3, 1, παράγει τὸ ὄνομα ἀπὸ Ὀρεσθέα, υἱὸ τοῦ Λυκάονος, ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ γενικὴ Ἀρκαδικὴ παράδοση ἀπόδοσης ἀρχηγετικῶν ρόλου κτίσεως για κάθε πόλη σε τέκνα τοῦ Λυκάονος). Οἱ Δωριεῖς καθυπέταξαν καὶ ἐξέβαλαν τις ἡγεμονίες των Ἀχαιῶν («Μυκηναϊκὸ» λεγόμενον σύστημα) ἀπὸ τὴ σημαντικὴ Πελοπόννησο (στο τόξο Μεσηνία – Λακωνία – Ἀργολίς – Κορινθία). Κάποιοι σχετιζόμενοι εἰδικά προς αὐτὲς τις ἡγεμονίες ἦσαν λοιπὸν κατάλληλοι για τὴν ἐκούσια θυσία που θα ἐπέτρεπε στους Φιγαλεῖς να ἐπαναποκτήσουν τὴν πατρίδα τους ἀπὸ τους Σπαρτίτες Δωριεῖς.

Η παρουσία του Ορέστη κατεγράφετο πολλή στην περί την Μεγαλόπολη χώρα, προς τα Μεσσηνιακά σύνορα (cf. Παυσανίας VIII, 34, 1-4). Είχε μετοικήσει στην Αρκαδία κατά Πυθόχρηστο έλεγε η Αρκαδική παράδοση (VIII, 5, 4). Το Ορεσθάσιο εκαλείτο και Ορέσθειο ή Ορέστειο (Ηρόδοτος IX, 11, 2· Πλούταρχος, *Αριστείδης*, 10, 9· Θουκυδίδης, V, 64, 2· Ορεσθίς η περιοχή, Θουκυδίδης IV, 134, 1). Ήδη ο Ευριπίδης (*Ορέστης*, 1643 sqq.) τεκμηριώνει τη σύνδεση του Ορέστη προς το Ορέστειο της Παρρασίας, το οποίο προσδιορίζει ειδικότερα ως κείμενο παρά τον Αλφειό, πλησίον του Λυκαίου όρους (*Ηλέκτρα*, 1273-5). [Κατά μια απόκρυφη παράδοση, ο Ορέστης απέθανε εκεί «δηχθείς υπό έχιδνης», Στέφανος Βυζάντιος, s.v. Όρέσται. Ο Στέφανος συμφύρει όλες τις σχετικές παραδόσεις, v. s.vv. Όρεσθάσιον, Όρέσται, Όρεστία].

Με την αυτοθυσία των 100 Ορεσθασίων που εφονεύθησαν μέχρις ενός και ετιμήθηκαν με ηρωικό status από τους επανακτήσαντες την πατρίδα τους Φιγαλείς, το Πυθόχρηστο ετελέστηκε και βγήκε αληθινό. Απαρχές από πριν της λατρείας του Απόλλωνα στη Φιγάλεια τότε πλέον έλαβαν αφορμή μεγέθυνσης. Του Πάνα του Κωτιλίου υπερκέρασε ο Απόλλων, τον Σινόεντα ο Επικούριος – ει μη ακόμη κατ' όνομα, πάντως κατ' ουσίαν. Ο Απόλλων ήταν στον πυρήνα της ταυτότητάς του ο προστάτης θεός της Δωρικής αγέλης των πολεμιστών-πολιτών. (Θα επανέλθω στο ζήτημα όταν προσδιορίσω τη θρησκευσιολογία και μορφολογία του Απόλλωνα Επικούριου στις Βάσσες).

Οι παλαιές Πελασγικές λατρείες, όσες δεν εξολυμπίσθησαν από το Απολλώνιο πνεύμα (Άρτεμις) ή δεν συνέπλευσαν με αυτό (Διόνυσος), φαίνεται παρήκμασαν στην περιοχή της Φιγαλείας, έτσι ώστε το πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα να έχουν σχεδόν εκλείψει παντελώς, τουλάχιστον από το κέντρο της δημόσιας ζωής της πόλης. Το φοβερό είδωλο της μεγάλης θεάς, το ξόανο του Άντρου της Μέλαινας Δήμητρας, είχε χαθεί σε πυρκαϊά της οποίας οι περιστάσεις είχαν και αυτές λησμονηθεί. Η

λατρεία της Γης είχε παραμεληθεί. Ακαρπία τότε εν καιρώ κατέλαβε τη γη. Πάλι προσέφυγαν οι Φιγαλιείς στον Πύθιο θεό και έλαβαν βαρυσήμαντο χρησμό (Παυσανίας VIII, 42, 5 - 7):

Τοῦτο μὲν δὴ τὸ ξοάνον οὔτε ὅτου ποίημα ἦν, οὔτε ἡ φλόξ τρόπον ὄντινα ἐπέλαβεν αὐτό, μνημονεύουσιν· ἀφανισθέντος δὲ τοῦ ἀρχαίου Φιγαλεῖς οὔτε ἄγαλμα ἄλλο ἀπεδίδοσαν τῇ θεῶ καὶ ὅποσα ἐς ἑορτὰς καὶ θυσίας τὰ πολλὰ δὴ παρῶπτό σφισιν, ἐς ὃ ἡ ἀκαρπία ἐπιλαμβάνει τὴν γῆν, καὶ ἰκετεύσασιν αὐτοῖς χρᾶ τάδε ἡ Πυθία·

*Ἀρκάδες Ἀζᾶνες βαλανηφάγοι, οἱ Φιγάλειαν
νάσσασθ' ἵππολεχοῦς Δηοῦς κρυπτήριον ἄντρον,
ἦκετε πευσόμενοι λιμοῦ λύσιν ἀλγινόεντος,
μοῦνοι δις νομάδες, μοῦνοι πάλιν ἀγριοδαῖται.
Δηῶ μὲν σέ γ' ἔπαυσε νομῆς, Δηῶ δὲ νομῶν
ἐλκησισταχύων, καὶ ἀναστοφάγον πάλι θῆκε,
νοσφισθειῖσα γέρα προτέρων τιμᾶς τε παλαιάς.
καὶ σ' ἀλληλοφάγον θήσει τάχα καὶ τεκνοδαίτην,
εἰ μὴ πανδήμοις λοιβαῖς χόλον ἰλάσσεσθε
σῆραγγός τε μυχὸν θείαις κοσμήσετε τιμαῖς.*

Ὡς δὲ οἱ Φιγαλεῖς ἀνακομισθὲν τὸ μάντευμα ἤκουσαν, τά τε ἄλλα ἐς πλεόν τιμῆς ἢ τὰ πρότερα τὴν Δήμητρα ἤγον, καὶ Ὀνάταν τὸν Μίκωνος Αἰγινήτην πείθουσιν ἐφ' ὅσω δὴ μισθῶ ποιῆσαί σφισιν ἄγαλμα Δήμητρος. Τοῦ δὲ Ὀνάτα τούτου Περγαμηνοῖς ἐστὶν Ἀπόλλων χαλκοῦς, θαῦμα ἐν τοῖς μάλιστα μεγέθους τε ἔνεκα καὶ ἐπὶ τῇ τέχνῃ. τότε δὴ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀνευρῶν γραφὴν ἢ μίμημα τοῦ ἀρχαίου ξοάνου, τὰ πλείω δέ, ὡς λέγεται, καὶ κατὰ ὄνειράτων ὄψιν, ἐποίησε χαλκοῦν Φιγαλεῦσιν ἄγαλμα, γενεᾶ μάλιστα ὑστερον τῆς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιστρατείας τοῦ Μήδου.

[Τὴν ἱστορία καὶ τὰ γεγονότα ἀμφισβητεῖ, κατὰ τὸ εἶκος γιὰ τὴν ἀπνευματίστη καὶ ἀπλοϊκὴ Lobeck – ἰανὴ παράδοση ρηχοῦ καὶ ἀπλοϊκοῦ «ορθολογισμοῦ» – γενικότερο στίγμα τῆς «Ευρώπης» – ο Wilamowitz, *Der*

*Glaube der Hellenen*², I pp. 315-6. Είναι τυπική στη σχηματολογία της η κριτική που κάνει στην εμπειριστατωμένη διήγηση του Πausανία. Τον ακολουθούν οι H.W. Parke and D.E.W. Wormell, *The Delphic Oracle*, Vol. II, No. 493. Ομοίως, κατά την α-νοησιαρχική «κοινή», J. Fontenrose, *The Delphic Oracle, Its Responses and Operations*, Q 182 (θέτει τον χρησμό στην κατηγορία Quasi-Historical (!), και τον θεωρεί μη-γνήσιο]. --

Υπάρχουν δυο ακόμη άλλες γνωστές Πυθικές χρησμολογίες για παρόμοια συμβάντα την ίδια εποχή. 1) (No 113 Parke-Wormell), Σε νοσούσα την Αθήνα (λιμός κατά τα Σχόλια εις Αριστειδή 688, λοιμός κατά τα Σχόλια εις Αριστοφάνους *Πλούτο* 627) και επιχειρούσα τη σύσταση της Ηγεμονίας της (Πausανίας III, 3, 7), «ἀνείλεν ἡ Πυθία τὰ Θησέως ἀναλαβεῖν ὄστᾶ καὶ θεμένους ἐντίμως παρ' αὐτοῖς φυλάττειν», «καὶ τιμᾶν ὡς ἦρωα πρεπόντως» ἐπὶ Φαίδωνος ἀρχοντος (476-5 π.Χ.), Πλούταρχος, *Θησεύς*, 36.1, *Κίμων*, 8, 6. Πρόκειται πάλι περὶ ανανέωσης ηρωικής λατρείας (με την παράξενη φύση που αυτές είχαν σε σχέση με το κανονικό Ολύμπιο cultus) αγνοουμένης ἢ περιπεσούσης εις ακηδία και αχρηστία. 2) (No 114 Parke-Wormell) ἐπίσης, ο Απόλλων χρησιμοδότησε στους Σπαρτιάτες (ἴσως ὑπὸ την περίσταση ενός λοιμοῦ, Αριστόδημος FGH 104F1, 8, 4, πάντως μετὰ τον θάνατο του Πausανία, 467/6 π.Χ.) να ἐξιλασθῶν τους δαίμονες του Πausανία (του βασιλέως ο οποίος ἰκετεύων στο Ναὸ της Χαλκιοίκου Αθηνάς, ἐνεκλείσθη ἀποτειχισθεὶς ἐντὸς και ἀπέθανε προστρίψας ἄγος στη Σπάρτη). Ο ἐξιλασμός περιελάμβανε και λατρεία δαίμονος Ἐπιδώτου ἀποτρέποντος την τιμωρὸ μῆνι του ἄγους (Πausανίας, III, 17, 9).

Πρόκειται και στα δύο παραδείγματα και στην περίπτωση ὑπ' ὄχιν της Φιγαλείας, για Δελφική ἐντολή τιμῆς λατρειῶν της χθονιότητος, ἰδιαιτέρα σε καιροὺς που κοσμικὲς ἀνωμαλίες του περιβάλλοντος και της κοινωνίας ὑποδηλώνουν δαιμονική οργή ἐν δράσει και μνημιματα ἐκ παλαιού ἄγους οργώντα.

Διαφαίνεται βασική θρησκευτική πολιτική του Μαντείου των Δελφών κατά τον 5^ο αιώνα, τόνωσης των αρχέγονων, χθόνιων, «περιεργών», περιπεσουσών εις αφροντησία ή λησμοσύνη λατρειών. Στους Αθηναίους επιβάλλει (430-420 π.Χ. ;) να ενδύσουν τη θεά Αθηνά με το πέπλο της (άρα εκτός των Μεγάλων Παναθηναίων) και να προσφέρουν απαρχές στις Μοίρες, τον Δία Μοιραγέτη, τη Γη (No. 124 P.-W. = H.2 Fontenrose, από επιγραφή που θραύεται μετά το «Γῆ[ι...]). Κατά την περίοδο των οικοδομικών εργασιών στην Ακρόπολη, Πυθόχρηστο (πριν το 431 π.Χ.) είχε αξιώσει να μην χρησιμοποιήσουν τον τόπο υπό την Ακρόπολη λεγόμενο «Πελαργικό» (No. 122 P-W = Θουκυδίδης II, 17, 1). Γενική αρχή των Δελφικών προσταγμάτων τότε ήταν (No. 135 P-W) να ακολουθούνται τα παραδεδομένα, και πολιά από τον χρόνο αν / ἄς είναι: ο θεός ευχαριστεῖται αν ακολουθούνται οι παλαιές λατρευτικές συνήθειες και ιερά ἔθιμα: *νόμῳ πόλεως* [Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, I, 3, 1· IV, 3, 16), "*in more maiorum*" (Cicero, *de legibus*, II, 16, 40). Με αφορμή τη διάθεση των Καμαριναίων να αποστραγγίσουν πλησίον κείμενα λιμνάζοντα ὕδατα και ἔλη ονομαζόμενα και αυτά Καμάρινα, η Πυθία ανείλε (No. 127 P.-W.):

*μη̄ κίνει Καμάριναν, ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων,
μη̄ ποτε κινήσας τὴν μείονα μείζονα θείης.*

Τέτοιου είδους ήταν και τα γεγονότα της Φιγαλείας, μια γενεά, κατά τον Πausανία, μετά τα Μηδικά, 480-450 π.Χ., ακριβώς, όπως ο ίδιος χρονολογεί, η περίοδος ακμής του περίφημου γλύπτη Ονάτα από την Αίγινα, ἔργο του οποίου ήταν το νέο εἶδωλο της Δήμητρος Μελαίνης στη Φιγαλεία. Τα περί του αγάλματος του Ονάτα δεν τα ἔμαθε ο Πausανίας από τις τοπικές παραδόσεις, αντιθέτως επισημαίνει ότι και αυτά είχαν λησμονηθεί στην εποχή του από τους ντόπιους: *τὸ δὲ ἄγαλμα τὸ ὑπὸ τοῦ Ονάτα ποιηθὲν οὔτε ἦν κατ' ἐμέ, οὔτε εἰ ἐγένετο ἀρχὴν Φιγαλεῦσιν,*

ἠπίσταντο οἱ πολλοί (VIII, 42, 13). Αυτό που μόνο τον πληροφόρησε ο γεροντότερος Φιγαλεύς και καταγράφει ήταν ότι τρεις γενεές πριν από εκείνον κατέρευσαν πέτρες από την οροφή του σπηλαίου και το κατέστρεψαν. Προς επικύρωση της πληροφορίας ενός τυχόντος, ο Πausανίας προσθέτει πιστοποιώντας ότι διεπίστωσε όντως τμήμα στην οροφή από το οποίο είχαν αποσπαστεί βράχοι. Τα λοιπά που εξιστορεί προέρχονται από δικές του μελέτες, των οποίων αποτελούν το πυκνό συμπέρασμα κατά την κλασσική (αντι)μεθοδολογία. Η άψογη επιχειρηματολογία εν προκειμένω του Πausανία (VIII, 42, 8 - 10, στη συνέχεια του ανωτέρω παρατιθέμενου χωρίου για την υπόθεση του λιμού, του χρησμού και της ανάθεσης του έργου στον Ονάτα) είναι υπόδειγμα χρονογραφικής μελέτης κατά την κλασσική παράδοση. Και ορθά επισφραγίζει ο Πausανίας: ἡ δὲ ἡλικία τοῦ Ὀνάτα κατὰ τὸν Ἀθηναῖον Ἥγιαν καὶ Ἀγελάδαν ἂν συμβαίνει τὸν Ἀργεῖον – ισοχρονίζοντας τους κύριους εκπροσώπους των τριών κυρίων γλυπτικών σχολών στο πρώτο ἡμισυ του 5^{ου} αιώνα, Αιγινήτικης, Αττικής και Αργείας. [Για το γλυπτικό ύφος του Ονάτα, δείτε τα εκπληκτικά ορειχάλκινα θραύσματα στο Βρετανικό Μουσείο, προερχόμενα υποτίθεται από τον Τάραντα, και πιθανώς έργο του ιδίου, D. Williams, *Masterpieces of Classical Art*, No. 47. Cf. Πausανίας X, 13, 10. Μαρτυρεί ακμή της Φιγαλίας στον Χρυσούν αιώνα το ότι μπόρεσε η πόλις να αναθέσει το έργο δημιουργίας του νέου λατρευτικού αγάλματος της Δήμητρας, κατά την αναβίωση της λατρείας της σε μείζονα περιωπή, σε ένα καλλιτέχνη του διαμετρήματος και της φήμης του Ονάτα. Η ανάθεση της μελέτης και κατασκευής του ναού του Επικουρίου Απόλλωνος στον ύψιστο Ικτίνο μέσα στην επόμενη γενεά παύει να είναι από αυτήν την άποψη ανεξήγητο μυστήριο ή μεμονωμένο γεγονός.

Την τερατώδη λατρεία της ιππολεχούς και ιπποπροσώπου Δήμητρος Μελαίνης, της Μαύρης Γης, της Μεγάλης Μητέρας αεί

βιαζομένης καί αεί δυναμερούς παρθένου κατά την περίοδο του χρόνου (“κατά την του χρόνου τάξιν”, Αναξίμανδρος) και το Μυστήριο της Γονιμότητας (Ζωής και Θανάτου, Γέννησης και Φθοράς), επιτάσσει το Πυθόχρηστο του Μεγάλου Θεού του Φωτός. Η Δήμητρα μετέβαλε τον ανθρώπινο βίο, από κατάσταση συλλέκτη και κυνηγού τροφής, από βαλανηφάγο και αγριοτρόφο, στον γεωργικό και κτηνοτροφικό εναγκαλισμό της φύσης. Νομάδες είναι στον χρησμό όχι οι γεωργικοί κτηνοτρόφοι, αλλά οι μετακινούμενοι αγελάρχες - και «νομήων έλκησισταχύων» σημαίνει τις ολεσισταχύες περιπλανήσεις των κοπαδιών. «Η Δήμητρα σε έπαυσε από τη νομαδική ζωή που δεν γνωρίζει την καλλιέργεια των σιτηρών, και σε επανέφερε στην αρχέγονη κατάσταση που δεν έτρωγες φαγητό προετοιμασμένο στη φωτιά από αλεύρι».

Ναστός είναι ιερό αλευροπαρασκεύασμα, αρτοποιήμα και γλύκισμα πολιτισμού, ως αρχέτυπο σημάδι και σύμβολο γεωργικού βίου και πολιτισμού. Ησύχιος s.v. *Ναστά*: ...καί Ἀττικοί, ἄρτους καί ἱερά πέμματα. S.v. *Ναστός*: ...ἢ ἄρτος μέγας, ὁ γυμνίτης. Ἀττικοί δὲ ἄρτον εἰς θυσίαν πλακουντώδη (ἄρτος προσφοράς). [Η λέξη κοινῶς εσήμαινε το μεστόν, πυκνόν, πλήρες –παράβαλε το ναστόν και το κενόν του Δημοκρίτου]. Επί του θέματος, Cf. Αθήναιος, Γ, 111c-d: *ναστός ἄρτος ζυμίτης καλεῖται μέγας, ὡς φησι Πολέμαρχος καί Ἀρτεμίδωρος* [Ατρεμίδωρος ο Εφέσιος (cf. FGH 438F1) ή Αρτεμίδωρος ο (Ψευδ)Αριστοφάνειος, που έγραψε “Οψαρτυτικά γλώσσαι”]; *Ηρακλέων* [ο Εφέσιος, γραμματικός, Αττικιστικό λεξικό] δὲ *πλακοῦντος* εἶδος. *Νικόστρατος δ' ἐν Κλίῃ* [Fr. 13 PCG vol. VII p. 81]:

*ναστός τὸ μέγεθος τηλικούτος, δέσποτα,
λευκός· τὸ πάχος γὰρ ὑπερέκλυτε τοῦ κανοῦ.
ὁσμή δέ, τοῦπίβλημ' ἐπεὶ περιηρέθη,
ἄνω ἴβαδιζε καὶ μέλιτι μεμιγμένη·
ἀτμίς τις εἰς τὰς ῥίνας· ἔτι γὰρ θερμὸς ἦν.*

Η Δήμητρα προκάλεσε τον λιμό στερηθείσα τις παλαιγενείς τιμές και προσφορές, την αρχέγονη λατρεία της. Και εάν δεν υπάρξει αναζωογόνηση της θρησκείας της θα κάνει τους Φιγαλιείς ανθρωποφάγους και τεκνοδαίτες· αναφέρεται ο χρησμός στις ανθρωποθυσίες του Λυκαίου και την τεκνοδαισία του Λυκάονος προς τους θεούς (v. infra).

Η Πυθία διακρίνει εδώ και διαχωρίζει τη μεταγενέστερη γεωργική κτηνοτροφία από έναν αρχέγονο νομαδισμό, τον οποίο συναρτά προς θηρεία (κυνήγι άγριων ζώων) και συλλεκτοτροφισμό (βαλανίδια). Τα κοπάδια των πρωτογενών νομάδων είναι ημιάγρια, όπως ακόμη σήμερα υπάρχουν, αν και σε χαλαρότερη και μαλακότερη μορφή, π.χ. στα βουνά της Ικαρίας και αλλού. Πλην αυτού του ελαφρού αναχρονισμού που υποδηλούνται σε αυτή τη διάκριση, οι παριστώμενες λειτουργίες της Γης-Μητρός στη χθόνια διάσταση του ανθρωπίνου πολιτισμού είναι ακριβείς και ουσιώδεις.

Πριν μεταβώ στον επόμενο κρίκο της ΑρκαδοΒοιωτικής αλυσίδας που διέγραψα (Φιγάλια – Θέλπουσα – Δελφοί – Τιλφούσα), υπάρχει ένα ακόμη στοιχείο που δείχνει Απολλώνια και Δωρική διείσδυση στο πρωτοπελασγικό πεδίο της Λυκαίας, με εστία την Φιγάλεια. Η αρχέγονη Πρωτοπελασγική χθονιότητα είχε υποστεί λατρευτική υποχώρηση. Το κενό είχε καλυφθεί φυσικά από παρουσία του Διονυσιασμού, όπως προβλέπει η θεωρία που έχω αναπτύξει. Αλλά παρά τις Διονυσιακές εορτές, ετελούντο επίσημες συνεστιάσεις τις οποίες περιγράφει ο Αρμόδιος ο Λεπρεάτης με αρκετές λεπτομέρειες που έχουν σωθεί, και ομοιάζουν προς τα Σπαρτιατικά Φιλίτια ή Φιδίτια, τα ανδρικά συσσίτια, με

την διαφορά ότι εδώ έχουμε υπερβολές φαγοποσίας και οινοποσίας και των συμπαρακολουθούντων. Ακρασίες μαζί με τον Ακρατοφόρο Διόνυσο (v. supra). Τα περιγραφόμενα σύνδειπνα στη Φιγάλεια έχουν σχέση με θρησκευτικές εορτές, γίνονται θυσίες (τα ιερεία), η τροφή είναι καθορισμένη, η πόλη συνεισφέρει σε δύο χορούς (είτε δραματικούς είτε κυκλίους), υπάρχει και ιδιωτικός χορηγός. Αθήναιος IV 148f-149c = FGH 319 F1:

Αρμόδιος δὲ ὁ Λεπρεάτης ἐν τῷ Περὶ τῶν κατὰ Φιγάλειαν νομίμων «ὁ κατασταθείς» φησι «παρὰ Φιγαλεῦσι σίταρχος ἔφερε τῆς ἡμέρας οἴνου τρεῖς χόας καὶ ἀλφίτων μέδιμον καὶ τυροῦ πεντάμουν καὶ τᾶλλα τὰ πρὸς τὴν ἄρτυσιν τῶν ἱερείων ἀρμόττοντα· ἡ δὲ πόλις παρείχεν ἑκατέρω τῶν χορῶν τρία πρόβατα καὶ μάγειρον ὕδριαφόρον τε καὶ τραπέζας καὶ βάθρα πρὸς τὴν καθέδραν καὶ τὴν τοιαύτην ἅπασαν παρασκευὴν, πλὴν τῶν περὶ τὸν μάγειρον σκευῶν <ἅπερ διετίθει> ὁ χορηγός. τὸ δὲ δεῖπνον ἦν τοιοῦτο· τυρός καὶ φυστὴ μᾶζα νόμου χάριν ἐπὶ χαλκῶν κανῶν τῶν παρά τισι καλουμένων μαζονόμων, ἀπὸ τῆς χρείας εἰληφόντων τὴν ἐπωνυμίαν· ὁμοῦ δὲ τῇ μάζῃ καὶ τῷ τυρῷ σπλάχνον καὶ ἄλες προσφαγεῖν. καθαγισάντων δὲ ταῦτα ἐν κεραμέα κοτταβίδι πιεῖν ἑκάστῳ μικρόν, καὶ ὁ προσφέρων ἀνεῖπεν ‘εὐδειπνίας’ [ἢ “εὐ δειπνείας”]. εἶτα δ’ εἰς τὸ κοινὸν ζωμὸς καὶ περίκομμα, πρόσχερα δὲ ἑκάστῳ δύο κρέα. ἐνόμιζον δ’ ἐν ἅπασιν τοῖς δεῖπνοις, μάλιστα δὲ τοῖς λεγομένοις μαζῶσι – τοῦτο γὰρ ἔτι καὶ νῦν ἡ Διονυσιακὴ σύνοδος ἔχει τοῦνομα – τοῖς ἐσθίουσι τῶν νέων ἀνδρικότερον ζωμόν τ’ ἐγχεῖν πλείω καὶ μάζας καὶ ἄρτους παραβάλλειν. γενναῖος γὰρ ὁ τοιοῦτος ἐκρίνετο καὶ ἀνδρώδης ὑπάρχειν· θαυμαστὸν γὰρ ἦν καὶ περιβόητον παρ’ αὐτοῖς ἡ πολυφαγία. μετὰ δὲ τὸ δεῖπνον σπονδὰς ἐποιοῦντο οὐκ ἀπονιψάμενοι τὰς χεῖρας, ἀλλ’ ἀποματτόμενοι τοῖς ψωμοῖς· καὶ τὴν ἀπομαγδαλίαν ἕκαστος ἀπέφερε, τοῦτο ποιοῦντες ἕνεκα τῶν ἐν ταῖς ἀμφόδοις γινομένων νυκτερινῶν φόβων. ἀπὸ δὲ τῶν σπονδῶν παιὰν ἄδεται. ὅταν δὲ τοῖς ἤρωσι θύωσι, βουθυσία μεγάλη γίνεται, καὶ ἐστιῶνται πάντες μετὰ τῶν δούλων. οἱ

δὲ παῖδες ἐν ταῖς ἐστιάσεσι μετὰ τῶν πατέρων ἐπὶ λίθων καθήμενοι γυμνοὶ συνδειπνοῦσιν».

[Προσθέτω παραδείγματος χάριν το <ἄπερ διετίθει> προς την συμπλήρωσιν του προφανούς νοήματος. Για τις δυο εκδοχές του “ευδειπνίας”, cf. 479c, όπου επαναλαμβάνεται η φράση. Ἡ “υπέρ ευδειπνίας” ή “καλῶς να δειπνήσεις”].

Οι εορτές στις οποίες αναφέρεται ρητά, αλλά μόνον ενδεικτικά, το προκείμενο χωρίο είναι δύο. Τα Διονύσια, καλούμενα και Μαζώνες, από την μάζα, κρίθινο αρτοσκεύασμα. Επιγραφή ταφική στην Τεγέα (IG V, 2, 178) καταγράφει τον θρήνο σε εξάμετρα αποβιώσαντος νεαρού (19 ετών), ο οποίος καυχιέται ότι ήταν άριστος σε ήθος, φρόνηση και ομορφιά από όλους τους Μαζώνες, δηλαδή συμμετέχοντες σε συσσίτια θρησκευτικών εορτών του Διονύσου ή άλλου θεού. (Υπήρχε και Ζευς Μαζεύς, στους Φρύγες, Ησύχιος s.v. Μαζεύς. Ο Ζεύς παρὰ Φρυξί).

Η άλλη εορτή που αναφέρεται είναι τα Ηρώα, με βουθυσίες προς τους Ορεσθάσιους νεκρούς που είχαν ταφεί στην αγορά της πόλης.

Αλλά και οι δύο αυτές πανήγυρες μνημονεύονται ενδεικτικά, αν όχι παρεμπιπτόντως. Γενικό χαρακτηριστικό είναι η έμφαση στους νέους και στα συμποτικά κατορθώματά τους. Ιδιαίτερο δε ήταν ότι οι παῖδες έφηβοι συνδειπνούσαν παρακαθήμενοι επί λίθων γυμνοί.

Η έντονη αυτή επίδραση του Δωρικού πνεύματος στην Φιγάλεια εναρμονίζεται με την άλλη μεγάλη εορτή της πόλης, τα Ανδρινεία, γνωστά από ελλιπή επιγραφή (IG V, 2, 422), η οποία ρυθμίζει τους χρόνους τέλεσης των Ανδρινείων σε σχέση προς τα Διονύσια. Πρόκειται επομένως για μείζονα εορτή. Θα αντιστοιχούσαν προς τα Λακωνικά και Κρητικά Ανδρεία ή Ανδρια. Η ονομασία αυτή ήταν και μια παράλληλη (ή κατά τον Αριστοτέλη, Πολιτικά, 1272a1-4, και τον Έφορο, FGH 70F149.18 = Στράβων Χ, 4, 18, η πρώτη και πρωταρχική) ονομασία των Σπαρτιατικών φιδιτιών, φιλοτήσιων συσσιτίων. (Cf. Πλούταρχος, Λυκούργος, 12, 1-2). Ο

Αλκμάν αναφέρεται στα Λακεδαιμόνια γλέντια με αυτό το όνομα Fr. 129 Calame = 98 Page), και μνημονεύει την ωδή παιάνος κατ' αυτά, όπως και στις εορτές των Φιγαλέων κατά τον Αρμόδιο. (Στην Φιγάλια ψέλναν τον παιάνα στο τέλος με τις σπονδές, ενώ στην Σπάρτη από την αρχή). Ο παιάν είναι η καθαυτό Απολλώνια ωδή. Το ασυμβίβαστο της τέλεσης των δύο εορτών, Ανδρινείων και Διονυσίων, στις Μεγάλες τους εκδόσεις, τον ίδιο χρόνο, για το οποίο ομιλεί και ρυθμίζει η προαναφερθείσα επιγραφή, οφείλεται στην πρώτη εναντιότητα (αν και τελική σύμπτωση) μιας Απολλώνιας και μιας Διονυσιακής μείζονος εορτής και πανήγυρης.

[Θα επανέλθω στο θέμα όταν επικεντρωθώ στην Απολλώνια λατρεία της Λυκαίας].